Сергій НЕВЕСЬОЛОВ

Володимир ПОЛІЩУК

Валентина СЄМІЧОВА

АРХІТЕКТУРНЕ ОБЛИЧЧЯ МІСТА

Частина перша

м. Кропивницький
2020

УДК 070
ББК 76
Б 25

С.М.Невесьолов, В.В.Поліщук, В.О.Сємічова

В25 Архітектурне обличчя міста. Частина перша /Невесьолов С.М., Поліщук В.В., Сємічова В. О. – Кропивницький: ВЦ ККТК, 2020. – 138 с.

У першій частині проекту «Архітектурне обличчя міста» розміщені фотографії та розповіді про будинки із зрізаними кутами, з арочними проїздами на подвір'я, з мезонінами та бельведерами, з маскаронами, атлантами та каріатидами, з картушами та датами спорудження на фасадах, з вазами на даху та розповіді про прибудинкові стовпчики.

Фото С. Невесьолова та з колекцій Ю. Тютюшкіна, В. Кривенка, В. Урсулова, А. Губенка.

УДК 070
ББК 76
© В.В.Поліщук, 2020
© С.М.Невесьолов, 2020
© В.О. Сємічова, 2020
© www.prc.kr.ua

КНИГА ВИДАНА ЗА ПІДТРИМКИ

РУЖИЧА РОМАНА АНАТОЛІЙОВИЧА

Члена ради директорів Конфедерації будівельників України Регіонального представника Конфедерації будівельників України в Кіровоградській області

Центральноукраїнська
спілка будівельників

25006, м. Кропивницький, вул. Ельворті, 2, оф. 101
тел.: (098) 788-28-28, (066) 766-54-84
e-mail: cusb.kr.ua@gmail.com

Громадська організація «Центральноукраїнська спілка будівельників» - це об’єднана будівельна спільнота Кіровоградщини. Основні завдання якої:

- Створення сприятливих умов для ведення бізнесу
- Відстоювання інтересів та прав членів спілки, пов’язаних з їхньою професійною діяльністю.
- Всебічний розвиток будівельного комплексу Кіровоградщини
- Розширення торгово-економічних зв’язків, освоєння інноваційних технологій та введення прогресивних ідей в будівницт
- Впровадження правил професійної етики, взаємної довіри та ділового партнерства у відносинах між будівельними організаціями і споживачами будівельних послуг.

25006, м. Кропивницький, вул. Ельворті, 2, оф. 101а
тел.: (050) 345-30-40, (098) 345-30-40
bud-inform.kr.ua

www.bud-inform.kr.ua-це інформаційно-рекламна платформа з актуальними новинами, корисною та практичною інформацією, діловими пропозиціями для всіх хто будує, ремонтує, або професійно працює на будівельному ринку Кіровоградщини.

25006, м. Кропивницький, просп. Промисловий, 11
тел.: (0522) 56-79-17, (050) 252-06-74
https://monolit-kr.com.ua/

- Бетон товарний
- Бетонні суміші
- Розчини всіх марок
- Пісок річковий

Компанія ТОВ «Моноліт-РРА» на сьогоднішній день є провідним постачальником товарного бетону в регіоні. Великий досвід роботи, сучасний комп'ютеризований завод, наявність власної технічної бази, сформований штат фахівців, доставка автобетонозмішувачем.

ЗМІСТ

За зрізаним рогом будинку……..….…….……....6

Таємниці єлисаветградських підворіть…….…….…..……..30

Будинок з мезоніном……69

Погляд на місто з бельведера……..78

Ті, що дивляться на нас зверху……...…82

Атланти і каріатиди старого міста……....106

Ваза на даху будинку…….……113

Картуш з родовим гербом…….……....118

Дата спорудження на фасаді……..……..……..…123

Прибудинкові стовпчики…….……..130

ЗА ЗРІЗАНИМ РОГОМ БУДИНКУ

Зрізаний ріг будинку - вузловий елемент об'ємно-просторової композиції, який замикає на собі площини обох головних фасадів будинку, що виходять на червону лінію вулиці. Архітектори «зрізали» ріг будинку під кутом 45 градусів, що надавало споруді ще більшої пластичності. Як правило, у цьому зрізі робили вхід до крамниць на першому поверсі будівлі.

Вважається, що уперше подібна конфігурація споруд з’явилася в іспанській Барселоні. Зрізи, що додали оригінальну восьмикутну форму кварталів міста, стали одним з авангардних архітектурних прийомів Ільдефонса Серди. Використання скошених кутів наповнювало перехрестя несподіваним багатством простору і світла, а також надавало йому м'якості та витонченості у порівнянні з різкістю прямих кутів.

Перехрестя вулиць Дворцової та Садовського (Декабристів, Інгульської) - єдине у місті, на кожному розі якого знаходяться будинки із зрізаними кутами. Три будинки споруджені до Жовтневого перевороту 1917 року - це будинки Долинського, Бардаха та Шатова, а четвертий – будівля Ощадбанку, уже у часи Незалежності України.

Двоповерховий будинок, у якому нині бібліотека ім. Є. Маланюка. Припускають, що його фундатором був ротмістр Л. Долинський, а архітектором – О. Лишневський, потім будинок придбав земський гласний Т. Марущак.

Прибутковий будинок Д. Харлаба. Архітектор Я. Паученко. Приблизні роки будівництва 1910-1915. Зберігся авторський ескіз проекту фасаду будинку, датований 1910 роком. Очевидно, будівництво було завершене у 1915 році, оскільки газета «Голос Юга» у номері за 14 квітня 1914 року повідомляла про новобудови року: *«з приватних будівель досить великими обіцяють бути будинок Харлаба на Двірцевій вулиці, кут Інгульської… Будинок Харлаба будується за проектом архітектора Паученка…»*. А у номері за 30 жовтня газета повідомляла про смерть Якова Васильовича: *«Розбитий паралічем, важко пересуваючись по лісах, Я.В. присвячував цілі дні будівлям. В останній вечір він ще креслив деталь для незакінченого будинку Харлаба»*.

Д. Харлаб був власником кількох прибуткових будинків у місті, які здавав в оренду. З цією ж метою вкладав гроші і у будинок на розі вулиць Дворцової та Інгульської (Садовського). Після введення його в експлуатацію, на першому поверсі розмістили магазини та контори двох акціонерних товариств — Товариства споживачів та Товариства взаємного кредиту. Тут також квартирував Міжнародний кредитний банк, який перебрався з будинку Соловйова на розі Великої Перспективної та Московської (Чміленка) вулиць.

У 1928-1930 роках у будинку був Зінов’євський сільський банк. З 1944 року - облуправління Держтрудощадкас і дежкредитів по Кіровоградській області та каса Ощадбанку. Фінустанови традиційно займали другий поверх. У підвалі було сховище для грошей. На першому поверсі спочатку було п’ять магазинів та ательє мод “Люкс”, а після 1965 року - гастроном № 88.

Одним із власників двоповерхового будинку на розі вулиць Дворцової та Садовського був Шатов.

На розі вулиць Дворцової та Садовського, на місці одноповерхового будинку бібліотеки Громадського зібрання, у 2001 році збудували офіс «Ощадбанку».

Будинок № 67 на розі вулиць Гоголя та Шульгіних. Неатрибутований.

Двоповерховий будинок на розі вулиць Преображенської та Одеської. Це був головний корпус єврейської лікарні з амбулаторією на першому поверсі та палатами на другому. В єлисаветградській газеті «Южные отголоски» за 1 жовтня 1906 року читаємо: *«Нова лікарня. Місцева громада допомоги хворим євреям звернулася до міської управи з клопотанням відвести їй для зведення нової лікарні ділянку міської землі. Зважаючи на це, міська управа доручила члену управи П.І. Кесслеру спільно з міським архітектором Барташевичем намітити для лікарні ділянку землі на Скотопригонній площі біля заводу Бургарда і скласти належний план. Справа буде представлена на розгляд міської думи».*

Навряд чи проект лікарні належить П. Барташевичу, адже у тому ж році Павло Владиславович залишив посаду міського архітектора через непорозуміння з міською управою і покинув Єлисаветград.

Як повідомляла газета «Голос Юга» у номері за 1 жовтня 1910 року, *«у неділю, 3 жовтня, відбудеться урочисте закладання нової єврейської лікарні на Преображеньскій площі».* Поки що не встановлено, хто був автором проекту будівель лікарні. А будували її, коли обов'язки міського архітектора виконував П. Федоровський. Робили це, в основному, на кошти багатих купців-євреїв та благодійні пожертви громадян. Очевидно, будівництво завершили у 1914 році. На це підказує замітка в одному з квітневих номерів газети «Голос Юга» за цей рік: *«До осені передбачається абсолютно закінчити будівельні роботи у новій єврейській лікарні, у деяких будівлях якої залишилися лише незначні внутрішні роботи».*

Комплекс єврейської лікарні включав в себе три лікувальні корпуси – терапевтичний, хірургічний та головний, які були об'єднані одним стильовим та композиційним вирішенням. Також на території лікарні розташовувалися допоміжні господарські споруди. Головний та хірургічний корпуси кілька разів добудовували, зокрема у 1952-53 та 1964-65 роках. Після Другої світової війни до 1997 року будівлю Головного корпусу використовували під онкодиспансер. Сьогодні тут торгово-промислова палата.

На фасаді будинку на розі вулиць Пашутінської та Покровської пам'ятна дошка, що тут була панчішна фабрика, яка заснована у жовтні 1926 року. До 1917 року будинок належав купцю Хаскелю Камінському, який він здавав в оренду під готель. У фондах Держархіву області збереглася заява купця до міської управи та два плани на влаштування ходу у підвальний поверх будинку. Датована заява 4 квітня 1901 року. На плані, який надав Камінський, рукою міського архітектора О. Кишкіна нанесена дозвільна віза. А от хто були фундатором і автором проекту будинку, а також які роки його побудови, - поки що не встановлено.

У роки Другої світової війни будинок був пошкоджений. У 1947 році інститут Гіпролегпром розробив проект реконструкції. Замінили дерев'яні балки перекриття на металеві, зміцнили стіни, переклали цегляні муровані фрагменти стін дворових фасадів, а дерев'яні елементи замінили на метал та граніт.

Будинок Н. Сейдера на розі вулиць Великої Перспективної та Паученка. Спочатку це був двоповерховий будинок. Рік спорудження та архітектор - не встановлені. Власником був Нусім Сейдер. Відомо, що він володів і друкарнею. До 1917 року на першому поверсі знаходилися два магазини, біржа, центральна аптека Шасса, довідкова контора та керосинова лавка. На другому поверсі були апартаменти Сейдера та житлові кімнати, які він здавав в оренду. Деякий час на другому поверсі розміщалися чотири класи приватної жіночої гімназії О.Н. Єфимовської. Після 1917 року приміщення другого поверху використовували під комунальне житло. На першому поверсі були перукарня, книжковий магазин «Букініст», фотоательє. У 1959 році збиралися добудувати ще три поверхи, та добудовували лише один.

«Дзеркальний гастроном» на розі вулиць Великої Перспективної та Чміленка. Другий та третій його поверхи займали різні установи, а на першому був гастроном. У нішах з обох боків центральних дверей магазину були вмонтовані оригінальні дзеркала у вигляді пелюсток квітки. Звідси і назва - «дзеркальний гастроном».

Власник будинку єлисаветградський купець Максим Соловйов. А от хто його проектував та роки забудови - поки що не встановлені. Дехто вважає будинок творінням Я. Паученка, оскільки є дані, що Яків Васильович будував для купця Соловйова.

В історичній записці на будинок, яку виконав фахівець регіональної служби охорони і реставрації пам'яток містобудування та архітектури у 1960-х роках, зазначено, що на кутових скульптурах на еркерах була вказана дата будівництва - 1903 рік.

Відомо, що у 1910 році у будинку Соловйова відкрили Єлисаветградське відділення Санкт-Петербурзького Міжнародного банку. Його керуючий Франц Доннерберг проживав у квартирі при банку. Тут також було Друге Кредитно-ощадне товариство.

Газета «Голос Юга» у номері за 17 жовтня 1910 року повідомляла: *«В даний час перебуває у нашому місті директор одеського відділення Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного банку П.Б. Якубович. Приїзд його пов'язаний з відкриттям у нашому місті відділення названого банку. Приміщення для банку знято у будинку М.Т. Соловйова на розі В. Перспективної і Московської вулиць за 5500 рублів на рік. Для зручності публіки домовласник влаштовує ліфт. Приміщення повинно бути готове на 1 грудня цього року».*

А 2 грудня того року "Голос Юга" повідомляв*: "Сьогодні відбудеться технічний огляд підйомної машини, влаштованої у місцевому агентстві Міжнародного банку, у будинку Соловйова. У комісії беруть участь міський архітектор п..Федоровський, технік п. Шостовський, міський інженер Є.Ф. Тамм і помічник його п Етьєн».*

У номері за 17 вересня 1912 року газета «Голос Юга» надрукувала повідомлення, що *з "15 вересня 1912 року віддається в оренду магазин з обстановкою, Велика Перспективна вулиця, поруч з " Провідником ", де нині торгує М. Островський. Про умови дізнатися, Двірцева, власний будинок М. Соловйова ".* Відомо також, що у «Провіднику» торгували гумовими виробами.

Будинок Ц. Камінського по вулиці Великій Пермській, нині у ньому факультет фізичного виховання педуніверситету. Це чи не єдиний будинок із зрізаним рогом на правому березі Інгулу. Відомо, що у цьому будинку на першому поверсі були магазини, а на другому – Купецьке зібрання.

На поштовій листівці – зрізаний ріг старовинного будинку по вулиці Дворцовій. Після реконструкції будівель Міської управи ця будівля змінила зовнішній вигляд. Нині це будинок облдержадміністрації.

Будинок Сергеєва на розі вулиць Дворцової та Шульгіних. Як повідомляла газета «Голос Юга» у номері за 14 квітня 1914 року, серед новобудов того року мав бути і будинок Сергєєва по Дворцовій вулиці, навпроти будинку міського голови Волохіна. У мережеві балконного огородження на другому поверсі зі сторони вулиці Дворцової проглядаються ініціали фундатора будівлі. Відомо, що у цьому будинку була лавка товариства споживачів.

Будинок на розі вулиць Дворцової та Великої Перспективної. Неатрибутований.

Так виглядає цей будинок сьогодні.

Будинок на розі вулиць Чорновола та Карпи. Неатрибутований.

Трьохповерховий будинок І.М. Авербуха на розі Театрального провулку (нині вулиця Нейгауза) і Московської вулиці (Чміленка) збудували у 1914 році. Будівництвом займався інженер міської управи П. Рябушин. Власник здавав квартири в оренду. Згідно архівної довідки Бюро технічної інвентаризації про реконструкцію цього будинку, у 1946 році у ньому були дерев'яні оштукатурені перегородки, перекриття – дерев'яні балки, висота кімнат – чотири метри, чотирискатний залізний дах. Автор документа назвав архітектурне оформлення будинку «простим». На той час у ньому було 14 квартир, в яких проживали родини військовослужбовців. У радянські часи на першому поверсі була їдальня, вхід до якої був на зрізі будинку.

Хто був фундатором будинку на розі вулиць Преображенської та Пашутінської – невідомо. Автор проекту - технік Г.І. Зусман, рік побудови 1909-й. Очевидно, замовником був Ф.Зільпер, оскільки уже у 1910 році він відкрив тут першокласний готель «Рига» з комфортабельними номерами, у яких були ванні кімнати. На подвір'ї готелю знаходилися приміщення для зберігання карет постояльців. До 1917 року тут знаходився нічліжний будинок Озерянського. Потім на другому поверсі були комунальні квартири, а на першому - кулінарний технікум, їдальня та магазини. Цегляний двоповерховий будинок з підвалом у плані являє літеру «Г», має скошений наріжний кут, довша сторона тягнеться уздовж вулиці Пашутінської.

Двоповерховий будинок на розі вулиць Олефіренка та Молодіжної, за Ковалівським парком. Неатрибутований.

Водолікарня Гольденберга на розі вулиць Пашутінської та Верхньої Донської (Паученка). Нині у будівлі Центральна міська лікарня.

Будинок № 91 по вулиці Чміленка, знаходиться у глибині кварталу між вулицями Тарковського та Пашутінською. Неатрибутований.

Будинок по вулиці Великій Перспективній навпроти готелю «Київ» . Відомий тим, що у радянські часи у ньому був магазин «Турист». Будинок неатрибутований.

Будинок на розі вулиць Великої Перспективної і Карпи, відомий як будинок генерала Екельна. У подальшому були надбудовані ще два поверхи та добудували приміщення школи № 6 у напрямку вулиці Пашутінської, у 2000-х роках зробили одноповерхову прибудову уздовж головних фасадів.

Будинок № 9 на розі вулиць Андріївської та Нижньої Биковської. Неатрибутований.

Одноповерховий будинок по вулиці Вінниченка. Неатрибутований.

Будівля «Цукротресту» на розі вулиць Тарковського та Карпи. Будинок неатрибутований.

Будинки, яких уже немає

Найвідомішим і овіяним легендами будинком, безсумнівно, був будинок, який належав єлисаветградським купцям Заславським, і знаходився на березі Інгулу біля Великого мосту. Будівля мала три поверхи. На першому поверсі знаходилися магазини і торгові склади. Говорили, що там можна було купити усе, чого душа забажає - ікру, птицю, мандарини, французькі вина і коньяки, – і це навіть у дефіцитні радянські часи. На першому поверсі були також майстерні ремісників. Другий поверх був відданий під готельні номери. Третій поверх займали житлові кімнати господарів, а за радянської влади – контори різних держустанов. До 1919 року на фасаді будинку була вивіска: *«Торговий дім Н. І. Заславський і Х. Р. Гіршберг».*

Побудований на старому руслі Інгулу, на плавуні, будинок стояв на палях з модрини. У 1900 році Айзик Заславський просив дозволу у міської управи на цементування кам'яної зовнішньої стіни будинку, яка виходила до Інгулу, а також проведення стічних труб з підвалу будинку у ріку для відведення води з льодників, та на випадок паводку.

Стіни будинку Заславського були настільки міцними, що його довелося підривати фахівцям гранкар'єру, коли у 1976 році розпочали споруджувати Універсальне торгове об'єднання "Кіровоград". Хто віддав наказ знести будинок, адже він особливо і не заважав будівництву УТО, залишається таємницею.

Будинок Барського на розі вулиць Великої Перспективної та Успенської (Гоголя).

«Петербурзький» готель на розі вулиць Великої Перспективної та Петрівської (Шевченка). В «*Історичному нарисі м. Єлисаветграда*» читаємо: *«Невдовзі вистави трупи Журахівського, як також й інших перейшли на Перспективну вулицю і відбувалися також у тимчасовому дерев'яному балагані, побудованому на місці спадкоємців Штейна, проти міського бульвару. Коли ж зазначене тимчасове театральне приміщення виявилося замалим за розмірами і не зручним для великих вистав, тоді купець Плотников збудував великих розмірів дерев'яний театр на порожньому місці, відведеному йому містом на розі Перспективної і Петрівської вулиць, нині належить спадкоємцям Пржигодського; але театр цей недовго існував і на початку 1850 років згорів дощенту з усіма театральними пристосуваннями. На цьому місці Плотниковим був збудований згодом готель».*

У будинку на розі вулиць Шульгіних та Дворцової, де зараз пам’ятник трамваю, італійка Маріані тримала готель, кінематограф та ресторан. У 1908 році В. Харцієв заснував в Єлисаветграді громадське комерційне училище, яке квартирувало у цьому будинку.

Будували за радянської влади

Добудова до поштамту. Архітектор Л. Дворец.

У 1955 році на розі вулиць Карла Маркса і Переславської (Єгорова) побудували 3-поверховий будинок.

На цьому ж перехресті ще один будинок із зрізаним рогом.

Готель «Європа» по вулиці Великій Перспективній. Побудований у 1992 році. Архітектор С. Ліхачова.

Будівля швейної фабрики «Україна» на розі вулиць Чміленка та Тарковського.

Будівля банківської установи на розі вулиць Карпи та Пашутінської.

Через дорогу від «дзеркального гастроному» по вулиці Чміленка - триповерховий будинок, який будували під магазин «Дитячий світ», а потім у цій будівлі був «Будинок взуття». *«Прості виразні форми створюють хороше враження. Милує око центральна частина фасаду. Вона особливо красива: має заокруглення внизу, добре оздоблена»,* - характеризував проект універмагу у газеті «Кіровоградська правда» за 11 жовтня 1959 року начальник облпроекту І. Бреус. Автор проекту універсального магазину «Дитячий світ» – А. Сидоренко.

Будинок на розі вулиць Тарковського та Карпи.

У 50-60-ті роки минулого століття у центрі міста спорудили більше десятка двоповерхових будинків, у деяких з них, які знаходяться на перехрестях вулиць, головні фасади поєднані зрізаними кутами.

Будинок на розі вулиць Чорновола і Гагаріна.

Будинок на розі вулиць Чорновола і Єгорова.

Будинок на розі вулиць Київської та Олефіренка.

Будинок на розі вулиць Чорновола та Гагаріна.

ТАЄМНИЦІ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИХ ПІДВОРІТЬ

I

Арка у двір, підворіття, системи прохідних дворів через арки, арочні проїзди у двір, каретні проїзди… По-різному називають наскрізні проїзди-проходи на перших поверхах будинків. Вони з'явилися у нашому місті у другій половині XIX століття, коли почалася щільна забудова вулиць центральної частини Єлисаветграда без проміжку між будинками. Садибна забудова попереднього часу не потребувала подібних прийомів, адже будинки споруджували вільно, на відстані між спорудами, що дозволяли масштабні земельні ділянки. Із забудовою вулиць «суцільним фасадом» з'являються і проїзди у двір, «прорубані» на першому поверсі будинку.

Домовласники зрозуміли, що міська земля має вартість, і чималу, а особливо цінні вузькі смужки уздовж самої вулиці. Адже їх можна забудовувати лавками, магазинами, конторами, що приносять прибуток. Апартаменти з вікнами на вулицю також цінувалися дорожче. Будинки витягувалися на усю довжину володінь, вони вставали пліч-о-пліч суцільною шеренгою уздовж вулиць, відрізавши від проїжджої частини дворовий простір, з'явилися невеличкі, забудовані з трьох-чотирьох сторін дворики-колодязі.

Тоді і задумалися - а як на подвір'я потрапити? Адже треба дрова привезти, сніг прибрати, кареті господарів чи гостей заїхати у двір. Довелося під час нового будівництва влаштовувати у перших поверхах будинків арочні проїзди.

Є класичне визначення слова «арка», і звучить воно так - *«криволінійне перекриття отвору в стіні або простору між двома опорами...».* Але що стосується проїзних арок у перших поверхах будинків, то ми акцентуємо увагу не на формі самої арки, а на факті наскрізного проїзду в об'ємі будівлі.

Традиція влаштування в'їздів через арку зберігається уже багато років. Зараз це уже не класичні арочні конструкції - а залізобетонні, металеві. Часто-густо такі проїзди декоровані «фальшивими» арками для створення традиційного способу. Проїзд перекритий за допомогою металевих балок, а із сторони фасадів виконаний отвір у вигляді декоративної сегментної арки. Форма перекриття проїзду найрізноманітніша - від класичної арки до елементарної прямої балки. Отвір арочного проїзду закривали дерев'яними воротами або металевими з кованими елементами решіток. У деяких будинках ці ворота збереглися до наших днів.

Розквіт прохідних дворів, проїзних арок та дворів-колодязів припадає на другу половину XIX століття і до 1914 року. Арки чисто функціональні, можна сказати - скромні, і арки вишукані, покликані показати високу категорію будинку. Мовляв, чим розкішніша вхідна арка, тим престижніший будинок.

Архітектори прагнули до досягнення естетичного ефекту чисто функціональними засобами - компонуванням об'ємів, розміщенням по фасадах віконних прорізів, балконів, еркерів. У своїх пошуках вони звернули увагу на проїзні арки і несподівано помітили, які багатющі можливості у них приховані.

У проїздах на єлисаветградські подвір'я були застосовані щонайменше вісім типів арочних отворів - прямокутна (плоска), напівкругла, півпіднесена, сегментна, еліптична, стрілчаста, двоплечева та трьохцентрова арка.

Проїзні отвори у будинках на подвір'я у Єлисаветграді різнилися багатством декоративних елементів вхідних арок, їх типами, шириною та висотою отвору, формою склепіння, стрілою підйому арки тощо.

У вершині арок нерідко можна побачити клиноподібний або пірамідальний блок, який може виступати над площиною арки і виділятися розмірами. Це характерний для стилю «класицизм» замковий камінь. Він скріплює і одночасно прикрашає арку. Замок у вигляді віяла складається з трьох каменів-клинів - великого центрального і двох малих з боків.

Нерідко арочний отвір обрамляли декоративним валиком - архівольтом. Він виділяв дугу арки з площини стіни. Звернену донизу поверхню арочного проїзду прикрашали архітектурними ліпними елементами (бордюри, карнизи, розетки тощо).

За окремими виключеннями, це було цегляне перекриття по металевих балках, що розташовувалися на відстані від 60 сантиметрів до одного метра, між балками із сегментним заокругленням викладали цеглу на дерев'яному каркасі з міцним розчином, у який додавали органічні матеріали. Потім риштування знімали, а на стелю наносили штукатурний розчин. Одні арки проїздів були багато декоровані рельєфною цегляною кладкою, інші - скромніші в оформленні.

Час і люди, на жаль, спотворили деякі арки. В одних проїздах замінили перекриття на залізобетонне. В інших внутрішню поверхню арок укріпили металевими швелерами.

Майже усі арочні проїзди були у будинках на лівому березі Інгулу, за виключенням хіба що будівлі гостинного двору Феодосія Зеленщенка по вулиці Великій Перспективній.

Двоповерховий будинок по вулиці Великій Перспективній, 28. У площині картуша на аттику зазначена дата – «1898», яку слід вважати роком завершення будівництва. Належав будинок С. Барському. Нині тут неврологічне відділення центральної міської лікарні. У лівому куті фасаду арочний проїзд на подвір'я. Площина фасаду навколо лучкової форми арки прикрашена рустованою цегляною кладкою. Стеля традиційна для побудови арочних проїздів у будинках, які споруджували в Єлисаветграді у другій половині XIX століття, - цегляна кладка по металевих балках, що укладені на відстані близько 80 сантиметрів одна від одної Площина стелі була оштукатурена. Форма арки зі сторони подвір'я з лучковим завершенням.

У двоповерховому будинку по вулиці Великій Перспективній, 31 знаходиться казначейство. Припускають, що цей будинок належав А. Барському. Орендував його під готель «Північний» Ш. Маловицький. Газета «Відомості Єлисаветградського міського громадського управління» з 1900 року щономера друкувала повідомлення про тих, хто поселявся у готелях міста. Уперше готель “Північний” згадується у номері за 25 січня 1903 року. Згідно повідомлення у газеті, 7-9 вересня того року у готелі зупинявся дворянин Микола Бенардос, всесвітньовідомий дослідник, винахідник дугового електрозварювання, батько якого проживав у Новоукраїнці. Микола Бенардос був піонером запровадження електроосвітлення в Єлисаветграді. На першому поверсі будинку були ресторан та службові приміщення чоловічої прислуги і швейцара. Другий поверх займали житлові апартаменти. У подальшому на першому поверсі влаштовували аптекарську крамницю та перукарню «Гігієна» Полякова. У 1922 році будинок націоналізували і деякий час він слугував готелем. У 1930-ті роки у будинку влаштували комунальні квартири. У 1940-ві роки на першому поверсі працювала міська їдальня, а другий поверх займала держустанова. У 1960-ті роки у будівлі розміщувалися управління культури, магазин та дієтична їдальня.

У правій частині головного фасаду наскрізний проїзд на подвір'я. Він має двоплечеву форму арки. У лівій частині фасаду парадний вхід до будинку оформлений подібним чином. Зі сторони дворового фасаду форма арки лучкова.

З території двору цього будинку існує ще один арочний проїзд у будинку №31/36, що розташований паралельно. Форма арок цього проїзду – лучкова.

Будинок на розі вулиць Великої Перспективної та Чміленка відомий у місті як «дзеркальний гастроном». У лівій частині його фасаду з вулиці Чміленка наскрізний проїзд на подвір'я. Отвір проїзду прямокутний – плоска арка. Частина будинку, у якому влаштований проїзд, добудована до існуючої будівлі пізніше, але до 1917 року. Як повідомляла газета «Голос Юга» у номері за 18 жовтня 1916 року, Соловйов продав цей будинок присяжному повіреному Поляновському за 157 тисяч рублів. Сьогодні в арочному проїзді кав'ярня.

Двоповерховий будинок по вулиці Великій Перспективній, 62. Проїзд у правій частині головного фасаду. Отвір проїзду прямокутний – плоска арка зі сторони головного фасаду, а зі сторони дворового фасаду з лучковою формою завершення. Перекриття - цегляне циліндричне арочне склепіння.

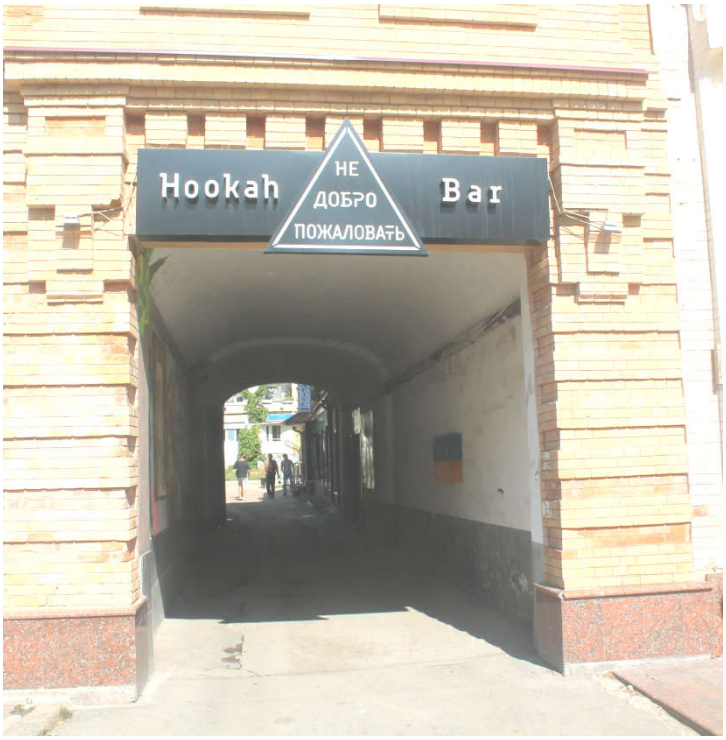

Двоповерховий будинок по вулиці Дворцовій, 10. У ньому був кінотеатр «Казка». Як повідомляла газета “Голос Юга”, 26 грудня 1912 року відбулося *“відкриття прекрасно обладнаного Театру «Казка». Дирекція Е.В. Елькінда. Керуючий В.Н. Кондратьєв... Буфет, три фойє, оркестр музики. З 1-ї години дня до 4-ї години вечора по два сеанси для дітей та учнів».* За радянської влади тут був кінотеатр ім. Дзержинського.

Проїзд на територію двору у лівій частині головного фасаду будинку. Має лучкову форму завершення. Оформлення проїзду скупе, по обидва боки плоскі пілястри, оздоблені у нижній частині ідентично до оформлення стін головного фасаду будинку гранітними плитами, що завершуються виступом на рівні імпосту.

Двоповерховий будинок на розі вулиць Пашутінської та Преображенської, відомий як готель «Рига». З вулиці Преображенської влаштований наскрізний проїзд на подвір'я. Арочний отвір має лучкове завершення.

Будинок по вулиці Пашутінській, у кварталі між вулицями Гоголя та Преображенською. У правій частині головного фасаду проїзд на подвір'я. Будинок неатрибутований.

Двоповерховий будинок по вулиці Дворцовій, 9. Його власником був міський голова Єлисаветграда у 1911-1917 роках Г. Волохін. Сьогодні у цій будівлі Управління СБУ в області.

Арочний отвір проїзду має сегментну форму завершення. По боках оздоблення з цегляної кладки, пілястри рустовані фільонками. Над проїздом – бордюрна пряма лінія, фрагмент меандру, який прикрашає площину першого поверху головного фасаду. Перекриття проїзду на дворову територію – цегляне склепіння по металевих балках.

Двоповерховий будинок по вулиці Дворцовій, 12. Арочний проїзд у лівій частині головного фасаду. Отвір має лучкове завершення. Перекриття - цегляне склепіння по металевих балках.

Двоповерховий будинок по вулиці Дворцовій, 21. На нашу думку, у ньому була земська аптека - на етикетці рецепту до пляшечки з ліками зображений саме цей будинок. Будівля неатрибутована. Арочний проїзд у правій частині головного фасаду, має трьохцентрову форму .

Двоповерховий будинок по вулиці Дворцовій, 23. Проїзд має форму двоплечевої арки. По боках проїзду оздоблення рустованими пілястрами. Завершення арки прикрашене фігурним замковим каменем з тесаної цегли

Триповерховий будинок по вулиці Дворцовій, 28. Припускаємо, що його власником був Е. Гюнтер. Архівний документ свідчить, що у 1911 році міська управа надала йому дозвіл на надбудову третього поверху на своєму будинку по вулиці Дворцовій. А 14 квітня 1914 року газета «Голос Юга» повідомляла про новобудови того року, зокрема згадувала і цей будинок. У вересні 1910 року Едмунд Артурович Гюнтер просив дозволу у міської управи на встановлення біля свого будинку по вулиці Дворцовій двох чавунних стовпів. Вони мали тримати навіс перед магазином, як це було зроблено у 1907 році біля сусіднього будинку Громадського зібрання. Гюнтер збирався поставити стовпи для навісу біля самого бордюру тротуару, і навіс мав бути над тротуаром на висоті 4,5 аршина.

Перекриття над проїздом - цегляне склепіння по металевих балках, стеля поштукатурена. Над проїздом – балкон на другому поверсі, балконна плита з консолями по боках проїзду слугує дашком при в'їзді на територію двору.

.

Такий вигляд має арка зі сторони дворового фасаду.

У двоповерховому будинку по вулиці Чорновола, 28 була клінічна лікарня А. Когана. У фондах Держархіву області збереглася заява лікаря Абрама Гершковича Когана до міської управи, яка датована 5 лютого 1899 року. Лікар просив надати йому дозвіл на будівництво двоповерхового будинку по вулиці Іванівській. Оскільки проект будинку в архівній справі відсутній, тож ім'я архітектора невідоме. А ось споруджували цей будинок, коли міським архітектором був О. Лишневський.

Сьогодні це житловий будинок. Він був відомий у післявоєнні роки тим, що 6 березня 1947 року колишній міліціонер А. Буданов, після скоєння розбійного нападу на ювелірний магазин по вулиці Леніна (Дворцова), сховався під сходами цього будинку, а коли був виявлений працівниками міліції, у перестрілці застрелив двох правоохоронців та військового підполковника, а також поранив міліціонера і військовослужбовця.

Проїзд на дворову територію будинку знаходиться зліва. Арочний отвір має лучкову форму завершення. Площина фасаду навколо проїзду оформлена рустованою цегляною кладкою. Перекриття – цегляне склепіння по металевих балках. Металеві швелери укладені на відстані метра один від одного. Стеля арочного проїзду поштукатурена та прикрашена елементами ліпного декору (дзеркалами, карнизами). З тунелю проїзду у приміщення першого поверху ведуть двоє дверей.

Двоповерховий будинок по вулиці Чорновола, 36. За радянських часів у ньому працювала редакція газети «Молодий комунар», сьогодні приміщення на другому поверсі орендує редакція ТРВК «Новий день».

Проїзд на дворову територію влаштований у правій частині головного фасаду. Арочний проїзд має прямокутну форму, так звана «плоска арка», перекриття - цегляне склепіння по металевих балках. З подвір'я цього будинку через наскрізний проїзд в іншому його крилі потрапляємо на територію ще одного подвір'я. Подібних подвійних проїздів у нашому місті залишилося лише кілька.

Двоповерховий будинок по вулиці Чорновола, 38. Після Другої світової війни на другому поверсі була редакція газети «Кіровоградська правда». Арочний проїзд на подвір’я влаштований з лівої сторони головного фасаду, форма арки прямокутна.

Двоповерховий будинок по вулиці Шевченка, 8. Як свідчить документ 1912 року, належав він Кацу. Архітектор та роки будівництва невідомі.

Проїзд - з лівої частини головного фасаду. Арочний отвір має прямокутну форму. Оформлений рустованою цегляною кладкою, зовнішня площина якої оздоблена гладкою штукатуркою, присутні жолобчасті русти. По центру над проїздом на площині замкового каменю оздоблення маскароном у вигляді голови лева, який тримає у пащі кільце. Над проїздом існував балкон, який демонтували у 1980-х роках. Балкон теж був окрасою проїзду та виконував додаткову функцію захисту від атмосферних опадів. Перекриття над проїздом - цегляне склепіння по металевих балках, зовнішня площина стелі оштукатурена. В проїзді двоє дверних отворів, що ведуть в приміщення першого поверху та на сходовий об'єм другого поверху.

Двоповерховий будинок по вулиці Шульгіних, 10. Проїзд на подвір'я у правій частині головного фасаду. Отвір має лучкову форму завершення. Перекриття арки - цегляне склепіння по металевих балках (вісім швелерів). З дворового фасаду арочний отвір має таку ж лучкову форму завершення, як і з головного.

Двоповерховий будинок на розі вулиць Дворцової та Садовського. Одним з його власників був Шатов. У цьому будинку у 1916-1919 роках квартирувала єврейська чоловіча гімназія Е. Шалита та М. Волова. З вулиці Садовського арочний проїзд на дворову територію, форма арки - півпіднесена. Оформлення площин фасаду – рустi, замковий камінь. Перекриття над проїздом муроване з цегли у вигляді циліндричного склепіння.

Арочний проїзд на подвір'я у будинку на розі вулиць Дворцової та Садовського, зі сторони останньої. Отвір проїзду прямокутний, без архітектурних прикрас.

Двоповерховий будинок у провулку Декабристів, 2а. У правій частині головного фасаду арочний проїзд з лучковою формою завершення. Навколо арки обрамлення лиштвою, центр прикрашений замковим каменем. Правіше проїзду на стіні вмонтована мармурова табличка з текстом, що цей будинок у 1909 році збудований техніком Г.І. Зусманом.

Двоповерховий будинок по вулиці Карпи, 57. Відомий як будинок дружини купця Уляни Сахарової – у лівому куті головного фасаду про це нагадує пам'ятна дошка. Будинок неатрибутований. У лівій частині фасаду арочний проїзд на подвір'я. Отвір проїзду прямокутної форми, цегляні пілястри рустовані.

Двоповерховий будинок по вулиці Карпи, 44. У лівій частині головного фасаду арочний проїзд, форма отвору з лучковим завершенням. Перекриття типове для будівель міста другої половини XIX - початку XX століття: цегляне склепіння по металевих балках.

Двоповерховий будинок по вулиці Гоголя, 79, неатрибутований. У ньому зараз професійний ліцей побутового обслуговування. Проїзд у формі лучкової арки. Пілястри із цегли по боках входу оздоблені фігурними рустами, вершина арки прикрашена замковим каменем.

Двоповерховий будинок по вулиці Пашутінській, 36. Сьогодні у ньому картинна галерея «Єлисаветград» та стоматологічна лікарня. У правій частині головного фасаду арочний проїзд, отвір якого має лучкову форму. Проїзд оздоблений рустами з цегляної кладки та замковим каменем.

Двоповерховий будинок по вулиці Пашутінській, 44а. Арочний проїзд у правій частині головного фасаду. Отвір проїзду прямокутний, перекриття плоске, виконане з монолітного бетону по металевих балках. Площина стелі поштукатурена, оздоблена стіно-стельовими тягнутими карнизами з падугами.

Двоповерховий житловий будинок по вулиці Тарковського, 55. Проїзд у правій частині головного фасаду з лучковою аркою. Перекриття проїзду – металеві балки, між якими склепінчасто викладена цегла.

Двоповерховий будинок № 53 на розі вулиць Чорновола та Карпи, який з вулиці Карпи має наскрізний проїзд. Арка прямокутної форми, плоске монолітне бетонне перекриття.

Двоповерховий будинок по вулиці Карпи, 79. У правій частині головного фасаду арочний проїзд прямокутної форми. Над входом – ряд рустів.

В'їзд на територію двору комплексу будівель облдержадміністрації з вулиці Чорновола. Будинок неатрибутований. Арочний проїзд має прямокутну форму з двоплечевим завершенням.

Двоповерховий будинок по вулиці Шульгіних, 9 з проїздом на подвір'я у правій частині головного фасаду. За даними Бюро технічної інвентаризації, побудований у 1905 році. У 1914-1940 роках був добудований другий поверх та зроблено внутрішнє перепланування.

Арочний проїзд на подвір'я поштамту з провулку Декабристів.

Замуровані проїзди

Двоповерховий будинок по вулиці Гоголя, 50. У ньому сьогодні Навчально-методичний кабінет професійно-технічної освіти у Кіровоградській області. У лівій частині головного фасаду існував проїзд на дворову територію.

Будинок по вулиці Гоголя, 40. Цей будинок належав колишньому міському голові Єлисаветграда у 1908-1911 роках, купцю Миколі Івановичу Іванову. Розташований на т-подібному перехресті вулиць Гоголя і Нейгауза. Парадний вхід був у правій частині головного фасаду, а арочний проїзд на територію двору - з лівої сторони головного фасаду. У радянські часи об’єм арочного проїзду був замурований з двох сторін, і у ньому влаштували житлові кімнати однієї з квартир. Отвір арки мав трьохцентрову форму, обрамлений лиштвою.

Будинок по вулиці Чміленка, 65, у якому зараз музична школа № 1. Будинок неатрибутований, належав лікарю У. Мейтусу. У правій частині головного фасаду, де зараз вікно, первісно існував арочний проїзд на дворову територію. У 60-х роках минулого століття для влаштування додаткових приміщень арочні отвори частково замурували з головного та дворового фасадів і встановили вікна. Арка стрілчастої форми, портал оздоблений архівольтом.

Будинок по вулиці Великій Перспективній, 60, у якому зараз обласний художній музей. Тут був торгівельний центр у центральному об’ємі будівлі і надавалися під апартаменти готельні номери у двох крилах пасажу. Будинок входив в комплексну забудову одного з гостинних дворів. По центру будинку, де нині ювелірний магазин, був арочний проїзд на подвір’я, який у 2000 -2001 роках забудували.

Будівлі міської управи, вид від вулиці Московської. Зліва на фотографії арочний з двоплечевою формою завершення в'їзд на подвір'я. Після реконструкції будівлі міської управи цей проїзд замурували.

У будинках по вулиці Дворцовій, у кварталі від Великої Перспективної вулиці до Іванівської, були кілька арочних проїзди на подвір'я. Сьогодні вони замуровані, а в проїздах влаштовані приміщення магазинів та закладів громадського харчування.

У правому крилі фасаду будинку № 10 у провулку Декабристів також був арочний проїзд на подвір'я, який за радянських часів замурували цеглою. Будинок неатрибутований. Це один з корпусів Головного управління юстиції області.

Двоповерховий будинок по вулиці Садовського, 3. Неатрибутований. Проїзд був у правому крилі фасаду, замурований.

Проїзди у будинках радянської доби

У радянські часи проїзди влаштовували як у житлових будинках, так і в адміністративних та виробничих будівлях підприємств. Архітектори цих проїздів не переймалися їхньою красою, тож в'їзди були прямокутні, а перекривали їх бетонними конструкціями.

Будівля Головного управління поліції Кіровоградської області по вулиці Чміленка, 41, неатрибутована. Прибудова уздовж вулиці Чміленка була споруджена у 1967 році, про що свідчить дата на фасадній стіні. У цій добудові влаштований проїзд на подвір'я.

Будинок по вулиці Дворцовій, 24 зведений у часи Незалежності України. На цьому місці раніше була легендарна будівля Єлисаветградського Громадського зібрання, на сцені якого виступав не один десяток відомих співаків, композиторів, артистів та літераторів. Будинок був бездумно знесений владою міста на догоду людям нового бізнесу.

До двоповерхового будинку на розі вулиць Карпи та Тарковського, відомому як будинок адміністрації «Цукротресту», у радянський час уздовж вулиці Карпи виконали добудову із арочним проїздом на подвір'я.

Двоповерховий адміністративний корпус колишнього тресту «Сільбуд» по вулиці Шевченка, 38. У правій частині будівлі наскрізний арочний проїзд у двір.

Двоповерховий будинок по вулиці Великій Пермській, 12, у якому сьогодні учбово-виробниче підприємство Українського товариства глухих.

Житловий 9-поверховий будинок 87-ї серії, виготовлений з залізобетонних блоків заводу «Кіровоградзалізобетон», по вулиці Преображенській, 6, з проїздом на подвір'я. Будинки цієї серії з подібними проїздами є ще по вулицях Жадова, Попова, Полтавській і Вокзальній.

Проїзд під магазинами на набережній Інгулу.

Будинки з арками, яких уже немає

Можна назвати більше десятка будинків, яких уже давно немає у нашому місті, і в яких були арочні проїзди на подвір'я.

Двоповерховий будинок по вулиці Великій Перспективній, навпроти магазину Заславського. У середній частині будівлі проїзд на подвір'я з прямокутною плоскою аркою. Будинок зруйнували відразу після знищення будинку Заславського. Фото датоване 1953 роком.

Двоповерховий будинок по вулиці Великій Перспективній, 67. Фото 1967 року. Знаходився будинок у кварталі між річкою Інгулом і вулицею Преображенською. На першому поверсі був магазин «Тканини», на другому – спортивний зал товариства «Спартак».

Гостинний двір Ф.Зеленщенка по вулиці Великій Перспективній. На його місці сьогодні висотний корпус ВАТ «Кіровоградобленерго».

Двоповерховий будинок по вулиці Великій Перспективній, 38. Проїзд у правій частині головного фасаду. Фото 60-х років минулого століття з колекції В. Кривенка. Будинок знесли під час будівництва готелю «Київ».

Арочні проїзди у парканах

Ведучи мову про проїзди у будинках, слід згадати і про отвори для воріт у цегляних парканах між будинками. Багато з них уже зруйновані, та деякі збереглися до наших днів.

Серед навчальних закладів Єлисаветграда, які давали класичну освіту, було три жіночі гімназії. Останньою за часом заснування стала приватна жіноча гімназія М. Гослен, яка розмістилася в

орендованому будинку по вулиці Петрівській (нині у ньому один з корпусів гімназії № 5 по вулиці Шевченка, 9). Набір учениць розпочався з 11 серпня 1906 року. Під гімназію орендували будинок Гавриленка. Між будівлями Земської управи (зліва) та гімназії М. Гослен (справа) існувала одноповерхова будівля. Між нею та двоповерховими будинками були влаштовані два наскрізні проїзди з напівкруглою аркою, оздобленою архівольтом. Фото 50-х років минулого століття з колекції Ю. Тютюшкіна.

Між двоповерховим будинком № 41 по вулиці Чорновола, який належав нотаріусу Якубовському, та сусіднім одноповерховим будинком у напрямку вулиці Гоголя у мурованій огорожі проїзд на подвір'я з лучковою аркою.

Між двома будівлями садиби по вулиці Чорновола № 43 існує арочний проїзд-ворота.

Між будинками № 18 та № 20 по вулиці Гагаріна у мурованому цегляному паркані арочні прохід та проїзд на подвір'я. Обидва будинки неатрибутовані.

Арочний проїзд між будинками № 64 та № 66 по вулиці Карпи. Обидва будинки неатрибутовані.

Будинок головного бухгалтера заводу Ельворті О. Тарановського по вулиці Вокзальній. Між будівлями у мурованій огорожі арочний проїзд з кованими воротами. Решітка воріт мала вензель з ініціалами власника будинку «АТ». Як свідчила прикріплена на воротах табличка, вони були виготовлені у слюсарній майстерні М. Петренка в Єлисаветграді. Сьогодні це будинок № 27. Фото автентичних воріт з колекції Ю. Тютюшкіна.

Ворота у цегляному паркані між будинками № 50 та № 52 по вулиці Гоголя. Не виключено, що вони влаштовані уже в радянський час.

Будинки по вулиці Гоголя № 95/46. На території садиби був гостинний двір. Між будівлями муровані цегляні арочні проїзди. Арки мають трьохцентрову форму завершення.

Арочний проїзд та два проходи на подвір'я будинків № 12 та № 14 по вулиці Дворцовій.

Між будинками № 26 та № 26/50 по вулиці Шульгіних у цегляному паркані арочний проїзд з лучковою формою завершення.

Зліва від одноповерхового будинку по вулиці Михайлівській, 73 у цегляному паркані арочний отвір для проїзду з трьохцентровою формою завершення. Будинок неатрибутований.

У мурованому паркані між будинками № 63 та № 65 по вулиці Тарковського арочний проїзд, який завершується двосхилим трикутником. Поруч з проїздом існував і арочний прохід з таким же завершенням.

Проїзд на два проходи на подвір'я в мурованому паркані біля будинку № 25 по вулиці Преображенській.

БУДИНОК З МЕЗОНІНОМ

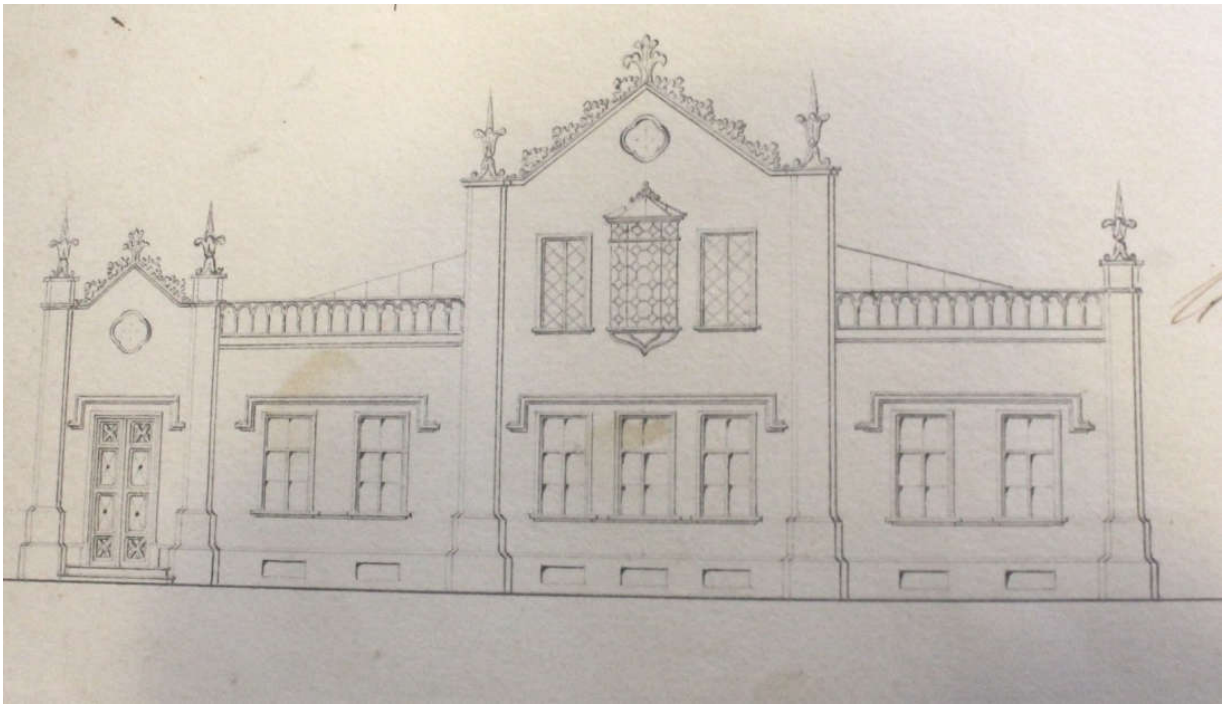

Цей архітектурний елемент відомий з оповідання Антона Чехова "Будинок з мезоніном". Слово «мезонін» італійського походження і перекладається як «проміжний», «середній», «півповерх». Мезоніном називають надбудову над центральною частиною будинку, яка може виконувати роль додаткової житлової площі, але часто не носить функціонального характеру, а лише є декоративним елементом. Часто мезонін має балкон, що надає оформленню фасаду більшої легкості. Від мансарди мезонін відрізняє наявність власного даху, стін, віконних та дверних отворів, а площа його горизонтального перерізу не збігається з площею перетину стінної коробки будинку. Мезонін - окремий конструктивний елемент будівлі.

Часто мезонін не єдиний на даху, а має симетричного «близнюка» або навіть декількох, а основні форми розташування мезонінів у плані - хрест, квадрат; площини головного фасаду – прямокутник, багатокутник, циліндр. Тип даху зазвичай диктує форма завершення стіни фасаду. Найчастіше мезонін має двосхилий дах з високим коником - для того, щоб снігова «шапка» сама скочувалася униз. Але трапляються й інші форми.

У фондах Державного архіву Кіровоградської області зберігаються дві справи з кресленнями більше чотирьох десятків будинків, автором яких був архітектор Шилін, і які датовані 1860 роком. Деякі з будинків збереглися до наших днів. Серед цих креслень знаходимо і споруди, які мали на своєму даху мезоніни.

Проект одноповерхового кам'яного будинку з мезоніном ректора Єлисаветградського духовного училища Михайла Скворцова. Архітектор Шилін. Проект затверджений 18 жовтня 1860 року. Знаходився будинок у районі нинішнього кафе «Українські страви» по вулиці Соборній.

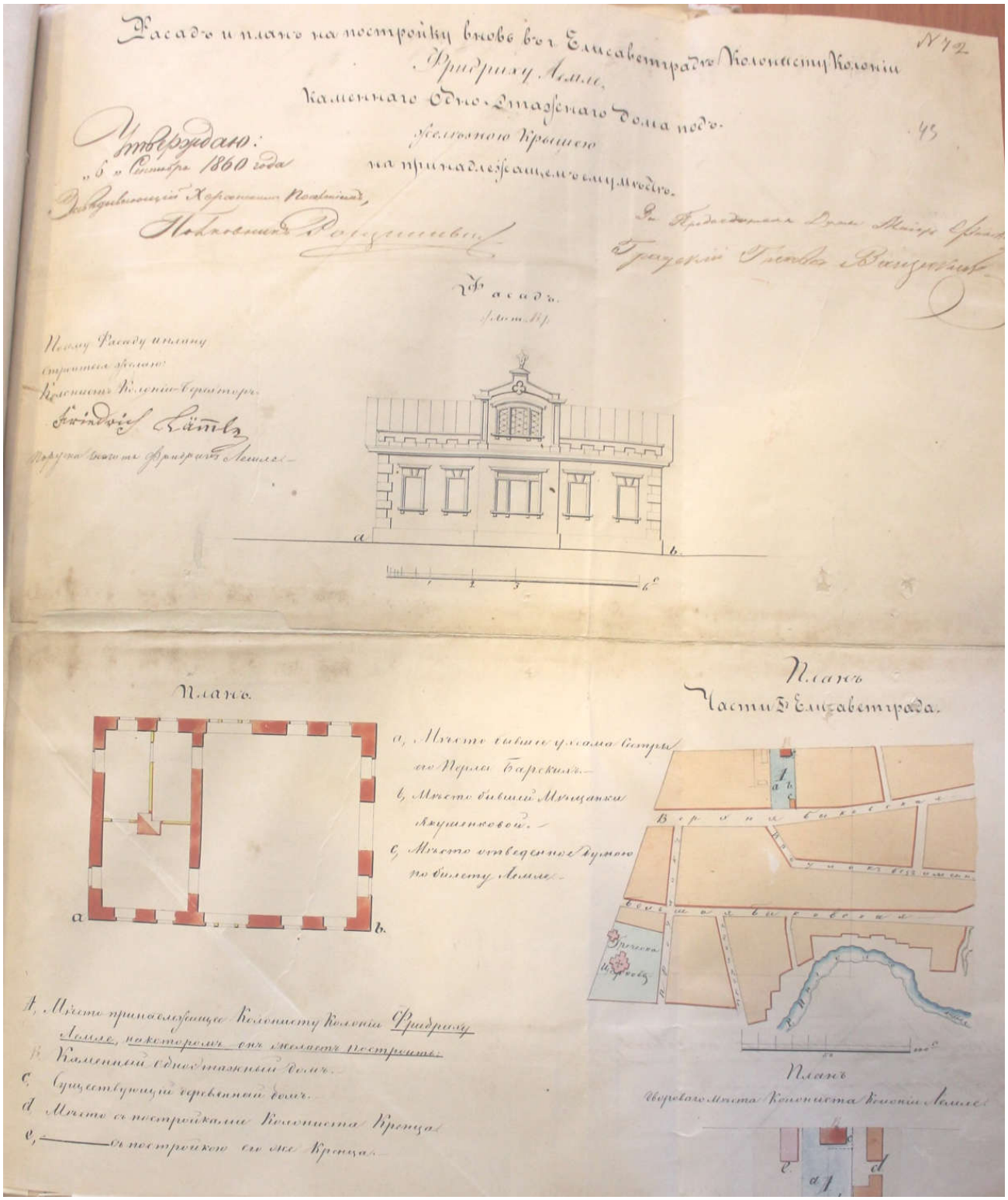

Проект одноповерхового кам'яного будинку колоніста Фрідріха Лемле по вулиці Верхній Биковській. Архітектор Шилін. Проект затверджений 9 вересня 1860 року. Будинок не зберігся.

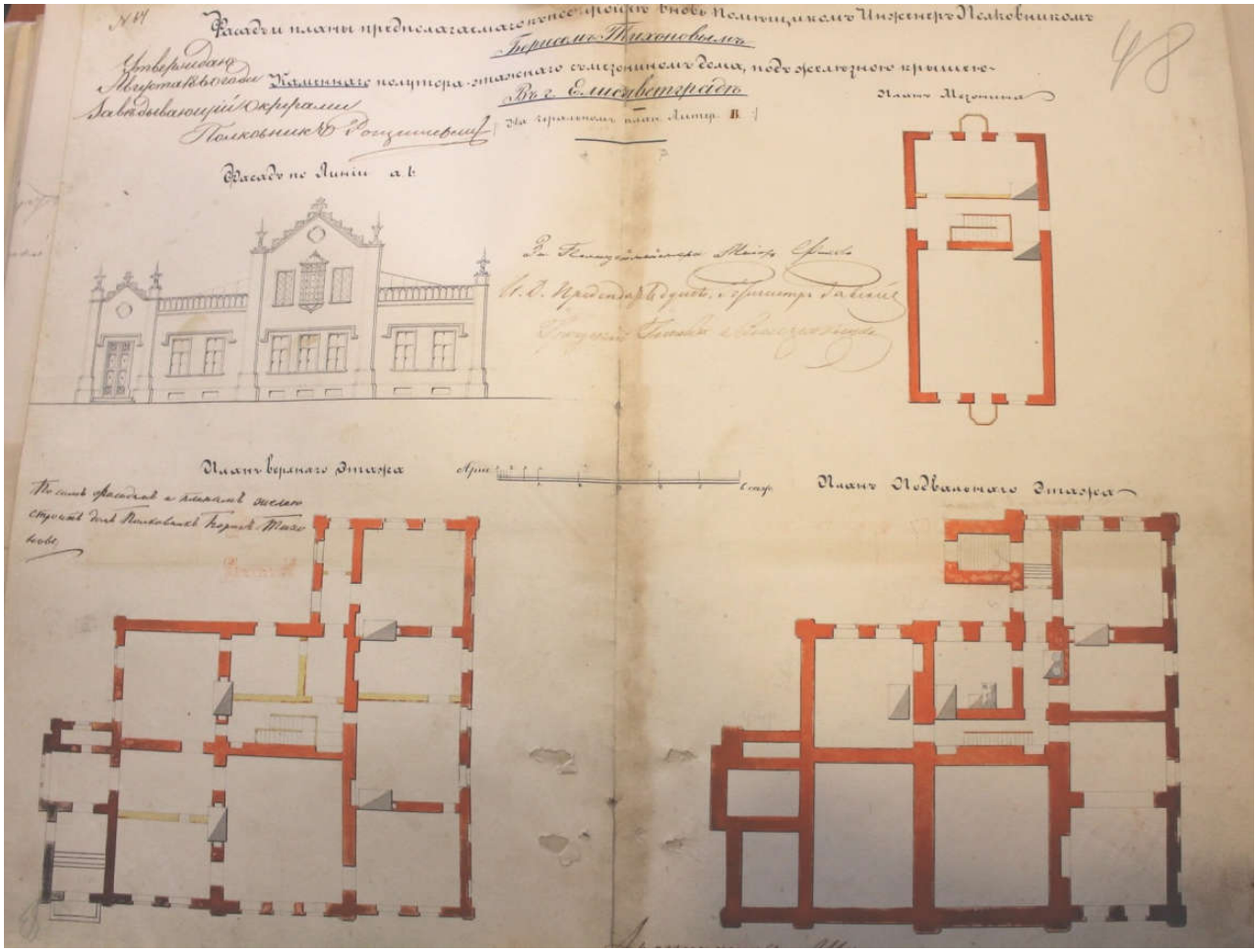

Проект одноповерхового кам'яного будинку з мезоніном поміщика інженер-полковника Бориса Тихонова. Архітектор Шилін. Проект затверджений у серпні 1860 року.

У 1868 році було завершено будівництво залізничної дороги від Балти до Єлисаветграда. Перший потяг прибув до нашого міста 1 серпня того року. Щоправда, він дійшов тільки до річки. Протягом осені будували міст через Інгул. Ввели його в експлуатацію 23 січня 1869 року. У тому ж році потяги пішли далі по лінії Єлисаветград-Кременчук.

У 1869 році був збудований *«у специфічних формах залізничної архітектури»* перший вокзал в Єлисаветграді та замощена дорога до нього від центру міста. У роки Другої світової війни будівля вокзалу зазнала руйнувань. Тож у 1953 році розпочали будівництво нової будівлі. У номері за 10 серпня 1954 року газета «Кіровоградська правда» повідомляла, що у *«Кіровограді здано в експлуатацію новий вокзал».*

На цій фотографії первісної будівлі вокзалу бачимо у правому та лівому крилах будівлі на рівні третього поверху по три поєднаних в єдине мезоніни.

Один з небагатьох будинків з мезоніном, які споруджені у нашому місті до 1917 року, і який зберігся до наших днів, можна вважати будинок фотографа Ізраїля Бриля по вулиці Карпи, 57. Це одноповерхова цегляна споруда без підвалу, у плані Г-подібна.

В одному з документів міської управи - *«Іменному списку жителів м. Єлисаветграда, яким затверждено фасади і нарізані побудови у 1849-1850 роках»* - є запис від 14 червня 1849 року, що Бриль будує кам'яний одноповерховий будинок. На той час він був закінчений «начорно» - зведені стіни з цегли, дах покрили залізом, але не були виконані внутрішні опоряджувальні роботи. Також у цьому документі зазначено, що фундатор на той час уже витратив на будівництво 600 рублів.

В іншому документі, який підписав міський архітектор Андрій Достоєвський 24 квітня 1851 року, адресуючи його будівельному комітету, також згадується будинок Бенціона Бриля.

У номері за 27 травня 1906 року єлисаветградська газета «Волна» повідомляла*: «Місцевий фотограф І.Л. Бриль нагороджений золотою медаллю для носіння на грудях на Анненській стрічці за старанність з фотографії».*

З рекламного повідомлення в одному з місцевих видань також дізнаємося, що Ізраїль Бриль був удостоєний ряду нагород на виставках – Золотої медалі у Ростові-на-Дону, Золотої медалі з Почесним дипломом та Золотим Хрестом в Брюсселі від бельгійського короля, Срібної медалі у Парижі.

На головному фасаді дворового об’єму будинку Волохіна, що по вулиці Дворцовій, (нині у будівлі УСБУ в області) є красива надбудова з балконом.

На даху будинку № 80 по вулиці Гоголя є мезонін з балконом. Будинок цей неатрибутований. На жаль, під час сучасних будівельних робіт спотворене оформлення головного фасаду мезоніну.

Приміщення колишнього спиртзаводу Л. Долинського по вулиці Михайлівській на березі Інгулу. У середній частині будівля має надбудову на рівні третього поверху, яку також можна віднести до мезонінів. Мезонін має балкон півкруглої форми у плані.

Мезонін на даху будинку земської управи на розі вулиць Петрівської та Іванівської. Нині у цьому приміщенні школа.

Мезонін на даху будинку Гунькіної по вулиці Дворцовій. Як зазначено в «Історичному нарисі м. Єлисаветграда», *«у 1889 році повітове казначейство було переведено на Дворцову вулицю у новозбудований будинок Гунькіної, у спеціально для нього прилаштоване приміщення».* Останніми роками тут був Будинок учителя.

Мезонін на даху будинку № 4 у провулку Декабристів.

Будинок № 5 по вулиці Київській. По центру фасаду мезонін з балконом і двома вікнами.

Ще років 20 тому будинки з мезонінами були по вулицях Шевченка, Михайлівській та інших. Але нові власники будівель під час їх реконструкцій або ж перетворили горища на мансарду, або ж демонтували надбудову на даху, що збіднило архітектурну привабливість цих будівель.

ПОГЛЯД НА МІСТО З БЕЛЬВЕДЕРА

Бельведе́р (від італ. *belvedere* - «чудовий вид») - легка будівля на підвищеному місці, яка дозволяє оглядати місцевість, оглядовий майданчик. Окрім окремих споруд бельведером називають також надбудови над будівлями, наприклад башточку з широкими засклениими чи відкритими отворами. Це може бути чотирикутна, багатокутна і циліндричної форми надбудова, з якої відкривається краєвид міста. Або ж ротонда - кругла у плані надбудова з куполом, по периметру якої часто розташовані колони. Та все ж це переважно квадратна чи прямокутна у плані надбудова.

Вважається, що першим бельведером у нашому місті була вежа «палацу» Потьомкіна (адміністративна будівля) на території фортеці Святої Єлисавети.

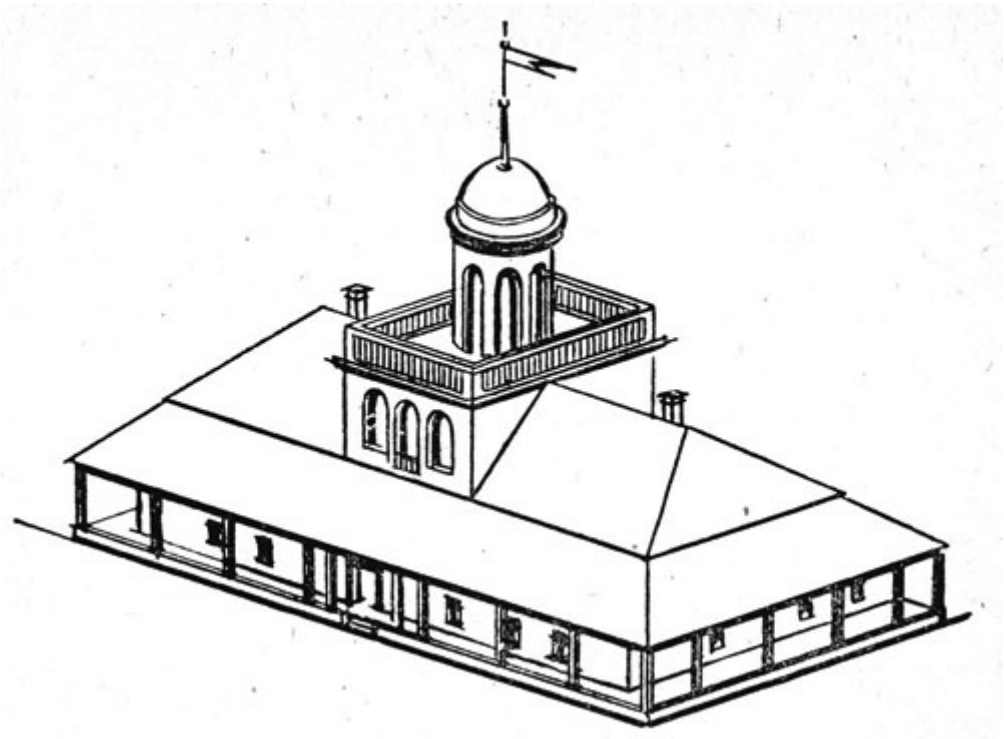

Адміністративна будівля у фортеці Святої Єлисавети. Реконструкція. З книги В. Тимофієнка «Міста Північного Причорномор'я у другій половині XVIII століття».

До наших днів збереглися кілька таких надбудов, що були споруджені до 1917 року. Зокрема, це житлові будинки № 23 по вулиці Молодіжній, № 29 по вулиці Чміленка, № 76 по вулиці Верхній Биковській, № 5 по вулиці Дворцовій. Бельведер є й на будівлі школи № 30 на Кущівці, яка побудована наприкінці 30-х років минулого століття.

Будинок по вулиці Дворцовій, 5, у якому сьогодні мистецький факультет педагогічного університету. Будинок неатрибутований.

Будинок по вулиці Молодіжній, 23.

На розі Московської вулиці (Чміленка) та Театрального провулку (вулиці Нейгауза) у 1914 році побудували триповерховий будинок, фундатором якого був І. Авербух. Власник здавав квартири в оренду. Пізніше у будинку було єврейське жіноче училище. У радянські часи на першому поверсі працювала їдальня. Бельведер - оглядову вежу на даху - добудували пізніше, на це вказує цегла радянського виробництва. Саме бельведер та скошений ріг будинку з башточкою помітні здалеку.

Повідомлення у газеті “Голос Юга” за 9 лютого 1911 року доводить, що технік Г.І. Зусман проектував будинок № 58 по вулиці Верхній Биковській: *“До початку будівельного сезону. У міську управу стали надходити проекти нових будівель, які передбачаються до будівництва у наступному будівельному сезоні. Управою затверджені спроектовані техніком Зусманом плани двох великих будівель: 3-поверхового будинку Бріклі і 2-поверхового будинку Рєзнікова на місці колишньої в'язниці ».*

Прізвище Брікле рідкісне, і раніше не доводилося його зустрічати в архівних документах. Нас цікавить будинок № 76 по вулиці Верхній Биковській тим, що на його даху є бельведер. Після Другої світової війни у будинку були квартири робітників «Цукротресту» на другому та третьому поверхах, а цокольний поверх займав архів центру науково-технічної інформації.

Перед Другою світовою війною на Кущівці побудували будівлю школи № 30, яка також має на даху бельведер з оглядовим майданчиком.

ТІ, ЩО ДИВЛЯТЬСЯ НА НАС ЗВЕРХУ

Фасади багатьох будинків, які були споруджені у нашому місті більше ста років тому, прикрашають скульптурні деталі у вигляді барельєфних масок. Це - маскарони. Спочатку їхньою функцією було відлякування злих духів, щоб ті не потрапили у будівлю. Зрештою маскарони стали декоративним елементом, який вносить комічний, нейтральний або ж романтичний стиль у зовнішній вигляд будівель.

Над головою - паща лева

Особливе місце відведено гордому і всесильному царю звірів - леву. Його маска з оскалом, або ж велична та холоднокровна. Паща лева вінчає і прибутковий будинок, і особняк заможного міщанина, і фасад установи.

Лев став вищим знаком духовної містичної астральної влади з приходом християнстваа і його образ перетворився в оберіг. Скульптурне зображення звіра відлякує темні сили і засвідчує, що у будинку, у якому на замковому камені арки, або над дверним прорізом, чи над (під) вікном красується левиний маскарон, живе християнин.

Левиний прайд ділиться на три нерівні частини за родом виконуваної ними, як архітектурної деталі, служби: лев - охоронець, лев – пильний стражник і лев - щитоносець. Охоронець гарчить і скалить зуби. Пильний стражник, щоб не заснути, кулю лапою катає, або тримає у пащі кільце. І тут вибір лев'ячого маскарона не випадковий. Лев – пильний стражник, означав, що господар будинку - військовий.

Двоповерхова будівля на розі вулиць Дворцової та Садовського. Тут знаходиться бібліотека ім. Є. Маланюка. Вірогідно, що проектував цей будинок О.Лишневський.

Маски левів трьох видів можна побачити на стінах будівлі. Очевидно, це був натяк на те, що фундатори будинку брати Долинські були військовими.

З фасадів цього будинку, що спрямовані на вулиці Дворцову та Садовського, - по два балкони. На простінку між дверима та вікном - маскарон лева з відкритою пащею.

Під декоративними трикутними сандриками, що розташовані по обидва боки від круглого еркера, розміщені маскарони левів, що тримають у пащі кільце, на якому прикріплена табличка.

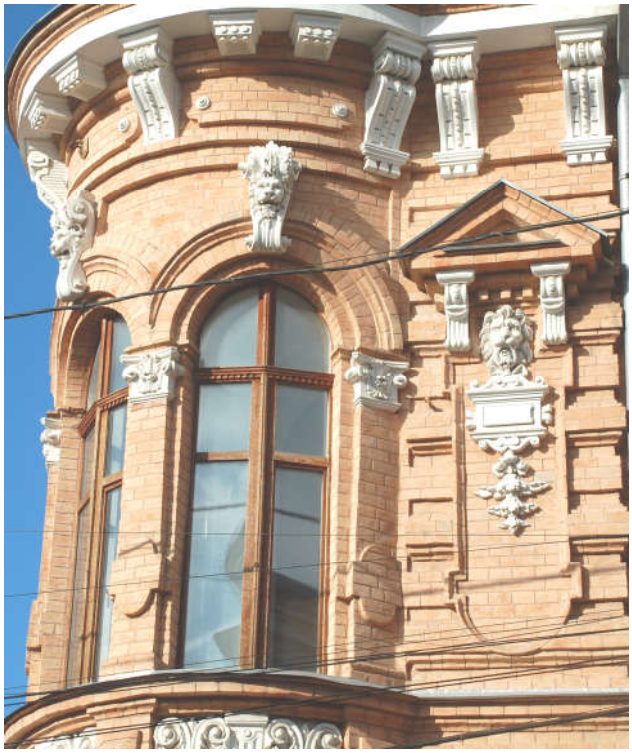

Над кожним з трьох арочних вікон еркера, виконуючи функцію замкового каменю, – маскарон у вигляді лева.

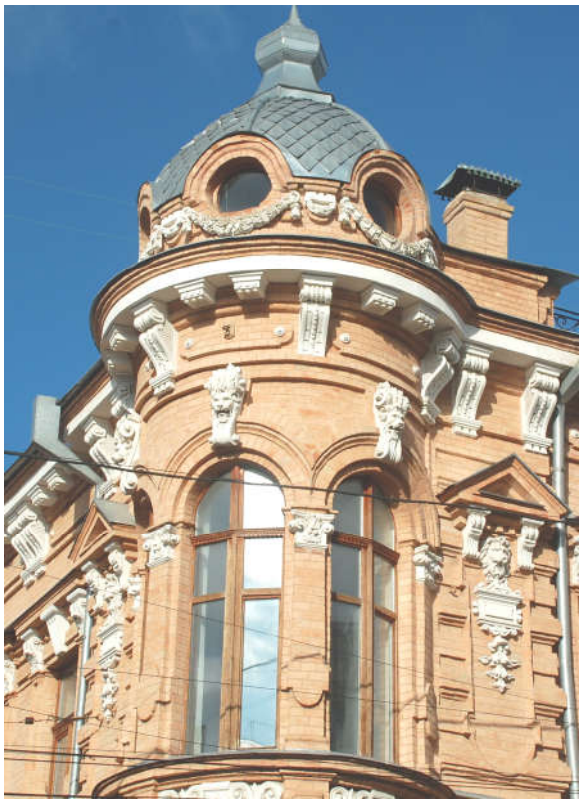

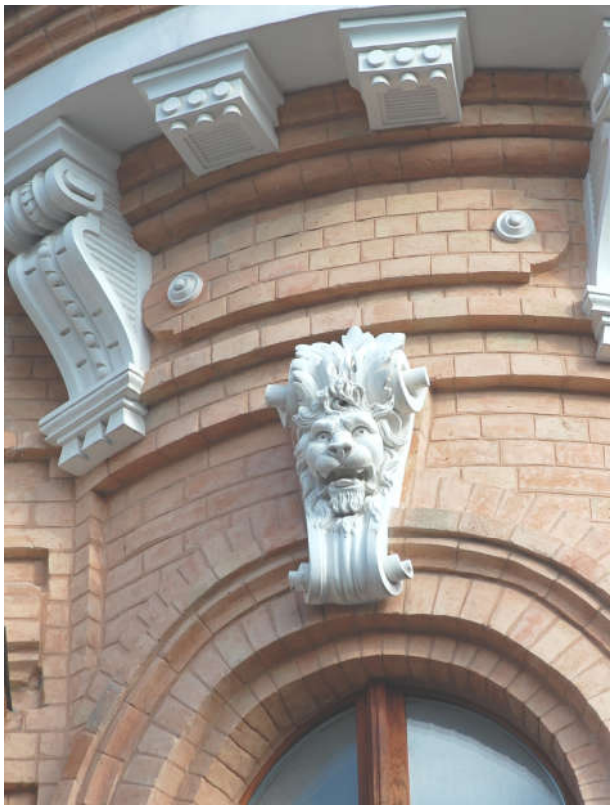

Причину того, чому Олександр Львович, пропрацювавши у Єлисаветграді сім років, вирішив залишити посаду міського архітектора, знаходимо у звітах про засідання міської думи, які надруковані у *“Систематичному збірнику постанов Єлисаветградської міської думи за 1871–1903 рр.” (Укл. Л.К.Брейєр. – Єлисаветград: Друкарня М.А.Гольденберга, 1905).*

У квітні 1901 року до міської управи надійшла колективна скарга кількох підрядників та майстрів на міського архітектора Лишневського з проханням усунути його від приватних та вільних робіт в Єлисаветграді. Така вимога була через *"його надмірну і зайву прискіпливість, і віддачу робіт при приватних будівлях, що виробляються під його керівництвом, тільки обраним ним особам».* Тобто, скаржники звинувачували головного архітектора міста у тому, що він залучав до робіт певних підрядників та майстрів, натякаючи, що вони йому за це віддячували.

18 квітня міська дума розглянула цю скаргу, однак визнала її безпідставною. Та все ж доручила контрольній комісії перевірити звинувачення, а результати перевірки вирішили розглянути на травневому засіданні.

Дізнавшись про цю перевірку, О. Лишневський письмово попросив міську владу опитати усіх підрядників та майстрів, які були незадоволені його діяльністю, щоб спростувати написане у скарзі. І, очевидно, образившись на таке незаслужене ставлення до себе, Олександр Львович попросив думу звільнити його із займаної посади.

17 травня контрольна комісія звітувала перед міською думою. Те, що міський архітектор займався проектними роботами для приватних замовників, пояснили недостатнім розміром його окладу - 1500 рублів, та намаганням мати підробіток. Тож комісія запропонувала підняти оклад до 2400 рублів та призначити роз'їзні міському архітектору.

Як виявилося, комісія нікого не опитувала, зважаючи на те, що О. Лишневський сам подав прохання про звільнення. З цього виходить, що міська влада навіть не збиралася умовляти головного архітектора Єлисаветграда не покидати свою посаду.

Цікавими були виступи на цьому засіданні ротмістра Л. Долинського та потомственного почесного громадянина П. Фірсова:

«До нас дійшло, що деякі підрядники незадоволені діями міського архітектора і порушили клопотання про обмеження приватної його практики в їхніх інтересах. З причини того, що нам особисто довелося на своїх будинках ознайомитися з відношенням архітектора до підрядників і своїх обов'язків, ми, обурені поворотом, який прийняла ця негарна агітація, вважаємо своїм моральним обов'язком просити міську думу взяти до уваги наступне: а) для кожного громадянина, який цікавиться зовнішнім благоустроєм і красою міста, ясно, що, з часу вступу на посаду міського архітектора п. Лишневського місто наше стало разюче прикрашатися красивими і витонченими будівлями й іншим комфортом, що, на нашу думку, має бути зараховано у велику заслугу п. Лишневському, і ми, скориставшись його мистецтвом, вельми вдячні міському управлінню за такий вдалий вибір особи на посаду архітектора; б) що під час спорудження будинків ми користувалися повною свободою у виборі підрядників для роботи і ніякого гніту або тиску з боку архітектора не відчували, а якщо колись користувалися його порадою у виборі особи, то завжди помічали з його боку лише щире бажання дати найкращу пораду без будь-якого інтересу, і в) що у його відношенні до підрядників і майстрів ми завжди вбачали однакову суворість і вимогливість в інтересах якості споруди, причому ми нікому переваг не помічали. .З огляду на підняте питання про корисність діяльності міського архітектора Лишневського, зводячи будинки і служби під його наглядом, і користуючись його вказівками, ми переконалися у корисній його діяльності. Підібрані робітники безумовно майстри своєї справи; ціни встановлені нормальні, тобто набагато нижче цін, які мені (Долинському) доводилося платити, віддаючи себе на свавілля підрядниіків; п. Лишневський для приватних осіб приніс неоціненну користь, ознайомлюючи і роз'яснюючи домовласникам, що значить добре зроблено, добре побудовано. На підставі всього сказаного вважаєм обов'язком своїм висловити Лишневському, як архітектору, щиру вдячність».

Ще один будинок, стіни якого прикрашають голови лева, – це будинок лікаря Самуїла Вайсенберга на розі вулиць Чорновола та Чміленка. Зодчий Яків Паученко. У цій будівлі сьогодні знаходиться управління охорони здоров'я облдержадміністрації.

На фасадах будівлі зі сторони вулиць Чміленка та Чорновола - по одному маскарону з головою лева.

Окрім маскаронів левів в оформленні цього будинку присутні маскарони чудовиськ, грифонів та маскарони з людськими обличчями.

Будинок по вулиці Шевченка, 8 належав Кацу. Двоповерхова цегляна споруда у плані нагадує форму літери «Г». Головний фасад прикрашає виразний малюнок рельєфної цегляної кладки з вишуканими елементами ліпного декору у формі голови лева та дівчини, мушлі, рослинно-фруктові гірлянди.

На фасаді будинку шість левів, які у своїх пащах між зубами тримають кільця. Маскарони левів розміщені на рівні першого поверху, прикрашають віконні отвори, парадний вхід та арочний проїзд. Один лев у замковому камені над арочним проїздом на територію двору з лівої сторони головного фасаду. По леву над чотирма вікнами, вони прикрашають замковий камінь. Ще один лев між двома вікнами з правої сторони головного фасаду під балконом. До речі раніше над арочним проїздом теж існував балкон. Також головний фасад будівлі прикрашають маскарони у вигляді голови дівчини.

На фасаді будинку №4 по вулиці Садовського також є маскарони у вигляді голови лева. Будинок неатрибутований. Дехто з краєзнавців припускає, що належав він землевласнику Леонтовичу. Будівля має багате муроване у цеглі оформлення фасадів. Також надають вишуканості та презентабельності головному фасаду елементи ліпного декору – маскарони і фриз. На фасаді чотири леви - два з них обабіч дверного пройому, що по центру фасаду, і по одному леву по краях будинку. Зображення левів відрізняються від їх родичів на фасадах інших будинків тим, що вони тримають у зубах кільце,на якому прикріплений картуш з маскароном у вигляді голови жінки. Обличчя кожної з жінок відрізняється від інших, їх погляд направлений у різні сторони. Існує думка, що різні обличчя жінок символізують чотири пори року - зиму, весну, літо та осінь. Ліплення цих маскаронів вражає чіткістю ліній (маскарони відтворені після проведеної в 2000-х роках реставрації будівлі).

Маскарони по кутах фасаду

Маскарони обабіч парадних дверей

У будинку по вулиці Гоголя, 123, сьогодні дитячий садок. Побудований він у 1901 році. Фундатор - удова поручика Єлизавета Федорівна Єсипова. Автор проекту Яків Паученко. У вересні 1901 року Єсипова звернулася з заявою до міської управи, у якій просила дати дозвіл на внесення змін в оздоблення фасаду її недобудованого особняка. Вона пише, що під час будівництва не був

дотриманий проект, а архітектор Паученко відмовився усувати недоліки. Тоді Єлизавета Федорівна звернулася до архітектора Лишневського. Цікаво, що на той час Олександр Львович уже чотири місяці як не працював головним архітектором Єлисаветграда, і перебував в іншому місті. Та він відгукнувся на прохання Єсипової, приїхав до міста, оглянув будову і зазначив, що виправлення помилок обійдеться замовниці у копійку, і тому намалював новий проект фасаду. Міський архітектор Кишкін розглянув заяву Єсипової, особисто оглянув будмайданчик і зробив висновок: можна перебудовувати фасад за проектом Лишневського, лише щоб цоколь будинку не перетинав «червону лінію» вулиці Успенської.

На фасаді цього будинку два маскарони з головами жінок, чотири маскарони з дитячими головами та один маскарон з головою лева, що тримає у зубах кільце. Маскарони у вигляді дитячих голів (ангелочків) та лева прикрашають фризову смужку будівлі. Знаходиться лев над парадним входом у будинок.

Будинок колишнього єлисаветградського міського голови Іванова по вулиці Гоголя. По центру головного фасаду площину аттика прикрашають вишукані елементи ліпного декору. Вінчає його картуш з маскароном у вигляді голови лева з розкритою пащею.

На фасаді будинку Соколова-Бородкіна по вулиці Дворцовій, 6 - чотири маскарони з головою лева з вулиці Дворцової, та два ідентичних маскарони з вулиці Нейгауза.

Маскарони з головою лева прикрашають фасади колишнього будинку Д. Бардаха, що на розі вулиць Дворцової та Садовського.

Колишній будинок Заславського по вулиці Великій Перспективній біля Великого мосту через Інгул. Над вікнами на третьому поверсі по периметру будинку були маскарони левів. Фотографія з колекції Ю. Тютюшкіна.

Кого спокушає змія

Будинок купця Максима Соловйова, більш відомий як «дзеркальний гастроном», на розі вулиць Чміленка та Великої Перспективної. По гранях еркерів, що прикрашають будівлю зі сторони двох головних фасадів, сповзає змія. Невідомо кому належала ідея цього маскарона – фундатору, чи архітектору, а також, який зміст у ній закладений. Очевидно, що це була спокуса. Але спокуса чого?

Обереги не уберегли купця Барського

Будинок по вулиці Архітектора Паученка, у якому сьогодні розташовується обласний краєзнавчий музей, раніше належав купцю Абраму Барському. Будинок щедро оздоблений різними символами та оберегами. Кому належала ідея їх вибору - архітектору, припускають, що ним був Олександр Лишневський, чи власнику, достеменно невідомо. Але якщо навіть й архітектору, то він показував свої креслення замовнику і той погоджував їх. Припускають, що особняк був споруджений на межі XIX та XX століть.

28 серпня 1907 року Абрам Барський загинув від кулі анархіста Лейби Яріна.

Особняк побудований у стилі еклектики з елементами модерну та необароко. Верхівки кутових пілястр ризалітів прикрашені маскаронами у вигляді жіночих голів - символами часу, зміни дня і ночі. Пілястри між вікнами (з випуклими як пагони рослин переплетіннями) оздоблені рельєфами жар-птахів і вишуканим рослинним орнаментом. У нішах під вікнами - барельєфи з пеліканами, які боронять свої гнізда від хижих змій - символ батьківського захисту родини, оберіг від ворожих зазіхань. Фасад прикрашають сови. У ліпнині майстерно застосовані кілька технічних прийомів - рельєф, барельєф та горельєф.

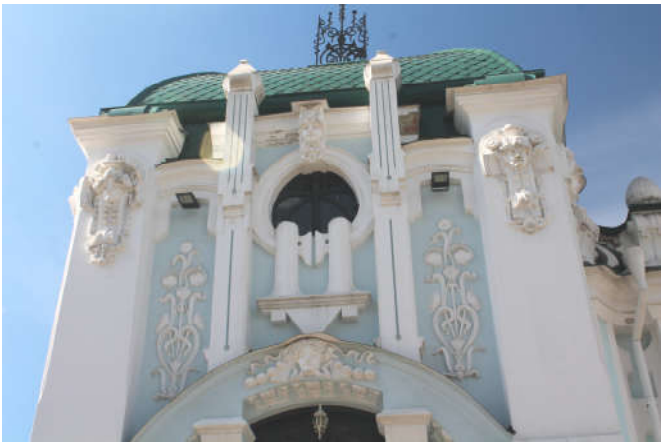

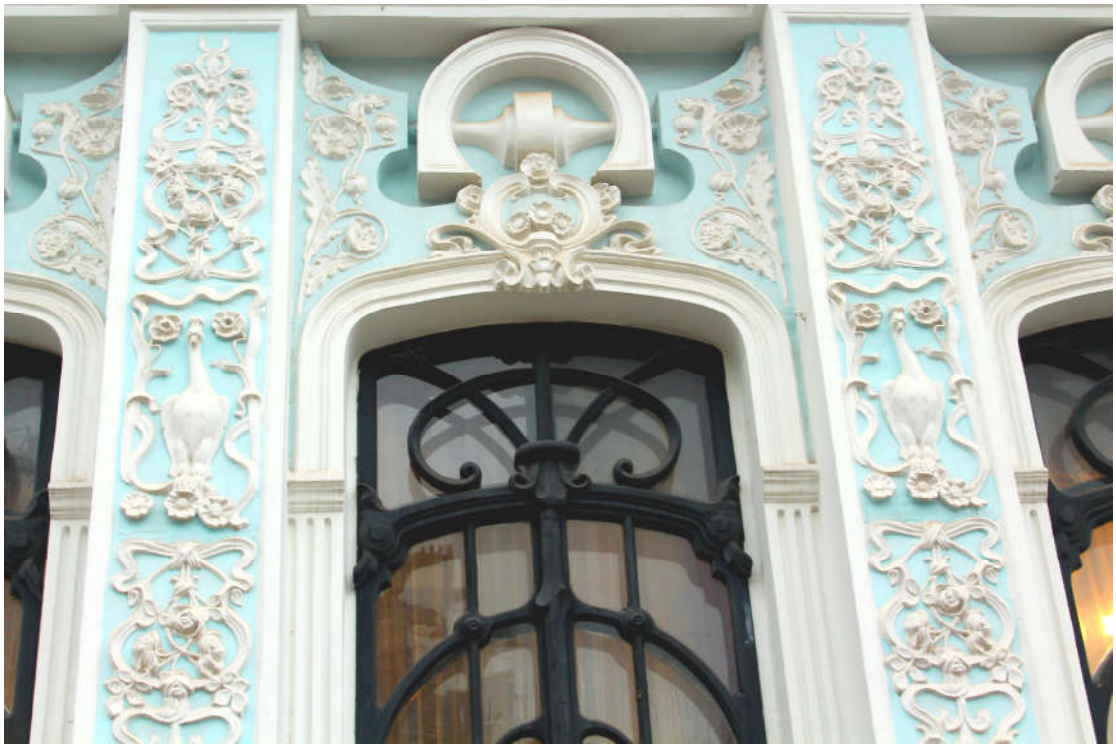

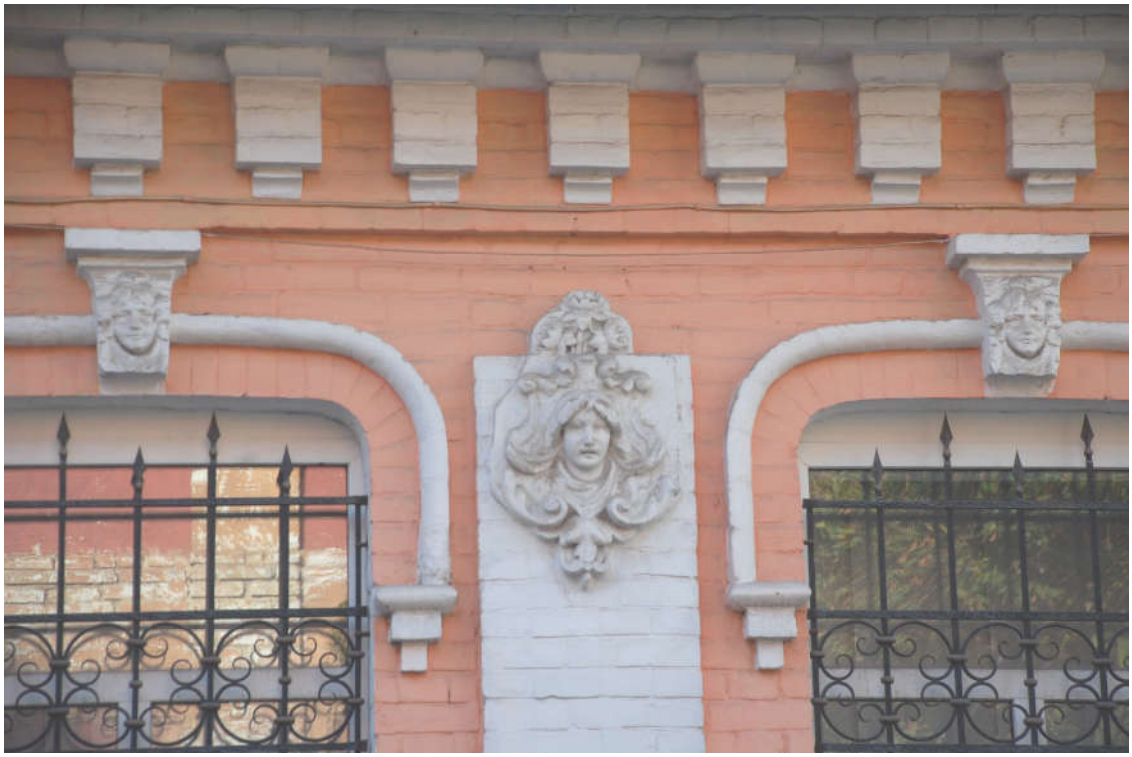

На фасаді будинку № 80 по вулиці Карпи п’ять маскаронів. По маскарону з жіночою головою над кожним з чотирьох вікон фасаду, та дещо більших розмірів маскарон з обличчям жінки у верхній частині пілястри, що розділяє вікна на дві пари. Будинок неатрибутований.

Двоповерховий будинок по вулиці Пашутінській, 44а. На рівні вінцевого карнизу на чотирьох пілястрах маскарони з дитячими обличчями, що дивляться в одному напрямку.

Будинок лісоторговця М.Македонського по вулиці Паученка. Сьогодні це один з корпусів центральної міської лікарні.

На вершинах трьох башточок цього будинку маскарони бородатих чоловіків, які символізують добрий дух захисника лісу (лісовика).

Над 11-ма віконними та трьома дверними отворами першого поверху - маскарони у вигляді жіночих голівок.

На пілястрах на другому поверсі маскарони з головами чоловіків.

Будинок по вулиці Дворцовій, 10, у якому був спершу кінотеатр «Казка», а потім кінотеатр ім. Дзержинського. Нижня частина двох еркерів прикрашена маскаронами у вигляді жіночої голови.

Над центральним вікном еркера гусак з розправленими крилами, який з'єднаний гірляндами з амфорами на кутах перетину площин еркера. Над боковими вікнами барельефи дітей, які тримаються руками за амфори.

Над вікнами другого поверху маскарон з обличчям дитини та крилами з боків. А над ними барельфи чоловіків, дітей, гусей та плазунів.

Будівля поштамту про вулиці Гоголя. У первісному об'ємі, що розташований ближче до вулиці Великої Перспективної, над вікнами на рівні третього поверху 20 маскаронів у вигляді жіночих голів.

Об’єм будівлі, яка ближче до вулиці Чорновола, віконні отвори на рівні третього поверху прикрашають дев’ять макаронів з жіночими обличчями дещо більшого розміру.

У площину трикутного сандрика над вікнами, які виходять на балкон другого поверху, вдало вписані маскарони з жіночим обличчям.

Будинок міського голови Іванова по вулиці Гоголя має багате оздоблення головного фасаду елементами ліпного декору. Окрім маскаронів з пащею лева, каріатид та атлантів на чотирьох парапетних стовцях даху будівлі - маскарони у вигляді жіночої голови.

Неатрибутований будинок без вікон і дверей на початку вулиці Карпи. Обабіч вікон другого поверху по периметру будинку усі чотири фасади прикрашали маскарони з головами жінок, деякі з них збереглися до наших днів.

Будівля дитсадка «Струмочок» по вулиці Садовського у межах кварталу між вулицями Чміленка та Карпи.

Вінчають аттики будівлі маскарони з людською головою.

Оздоблення вікон арочного обрису маскаронами у вигляді жіночої голови.

Капітелі двох півколон обабіч парадного входу також прикрашені маскаронами у вигляді людських голів.

Будинок Д. Бардаха на розі вулиць Дворцової та Садовського. На фасаді маскарони грифонів, химер та кадуцеї з двома зміями.

Фасад будинку купця Савелія Барського по вулиці Великій Перспективній багатий на ліпнину. Окрім пащ левів та каріатид, тут ще й барельєфи дітей та голови чудовиськ.

АТЛАНТИ І КАРІАТИДИ СТАРОГО МІСТА

На фасадах кількох будинків нашого міста сьогодні можна бачити фігури атлантів та каріатид.

Атла́нт - скульптурний елемент оздоблення в архітектурі будівлі, опора у вигляді чоловічої фігури, яка підтримує балочне перекриття замість стовпа або колони, пілястри.

Каріатида - скульптурне зображення жіночої фігури як правило у довгому одязі, введена у вжиток давньогрецькою архітектурою для підтримки антаблемента чи інших виступаючих частин будівлі, що заміняла собою опору (колону або пілястру).

На головному фасаді будинку по вулиці Великій Перспективній, у якому був готель «Північний», симетрично над парадним входом та над арочним проїздом, на рівні другого поверху стоять дві пари каріатид.

Будинок Заславського по вулиці Гоголя, неатрибутований. Після спорудження будівлі, власник здавав приміщення в оренду під пошту і телеграф. Сьогодні у цій будівлі поштамт.

Головний фасад будівлі прикрашений двома парами каріатид. Вони використані в оформленні площини другого поверху, підтримують кронштейни двох балконів третього поверху. Слід зауважити, що під час останньої реставрації положення рук жіночої скульптури змінили, не відтворивши первісного вигляду, чим порушили задум зодчого.

Головний фасад будинку №28 по вулиці Великій Перспективній прикрашений двома каріатидами. Встановлені вони на простінках між спареними вікнами, що розташовані симетрично з двох сторін головного фасаду. У руках жіночої скульптури кадуцей – жезл, обвитий двома зміями, що дивляться одна на одну. Кадуцей символізує поєднання двох полярностей: добра і зла, правого і лівого, світла і темряви. Це символ дипломатії, емблема комерції та медицини. Вірогідно поява цього символу на будинку Савелія Барського пояснюється тим, що власник був купцем.

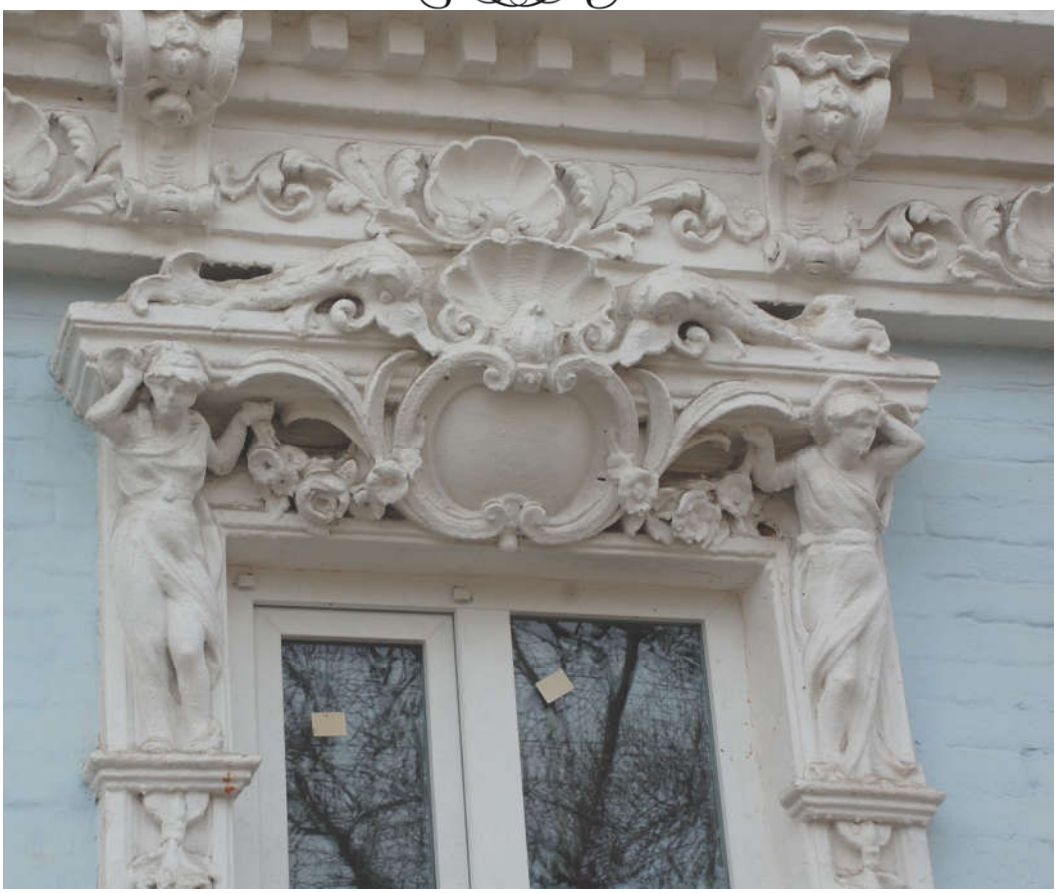

Будинок колишнього єлисаветградського міського голови Іванова по вулиці Гоголя. На головному фасаді сім вікон, які мають насичене вишукане декорування елементами ліпного декору. Сандрик з картушем, гірляндами, мушлями та рибами тримають каріатида і атлант.

Над парадним входом, що влаштований з правої сторони фасаду, теж існує ідентичний архітектурний елемент з каріатидою та атлантом. Таким чином оформлений і портал дверного отвору. Ліворуч та праворуч від дверей під металевими кронштейнами для металевого піддашка - залишки елементів ліпного декору. Скульптурні елементи атланта і каріатиди підтримували піддашок над парадним входом у будинок.

Будинок на розі вулиць Гоголя та Шульгіних, неатрибутований. На цій фотографії з колекції Юрія Тютюшкіна, яка датована 1980 роком, бачимо з двох сторін від входу до магазину атланта та каріатиду, що підтримують кутовий еркер. А на фотографії 1986 року цих скульптур уже немає. За словами мешканця цього будинку, водій вантажного автомобіля, який привозив хліб до магазину, здавав заднім ходом, і пошкодив скульптури, після чого їх демонтували, оскільки вважали, що так буде дешевше, ніж відновлювати.

У фойє двоповерхового будинку № 38 по вулиці Чорновола, перед входом на сходи, що ведуть на другий поверх, на стінах по боках проходу атлант і каріатида. Будинок неатрибутований. За радянської влади на другому поверсі була редакція газети «Кіровоградська правда».

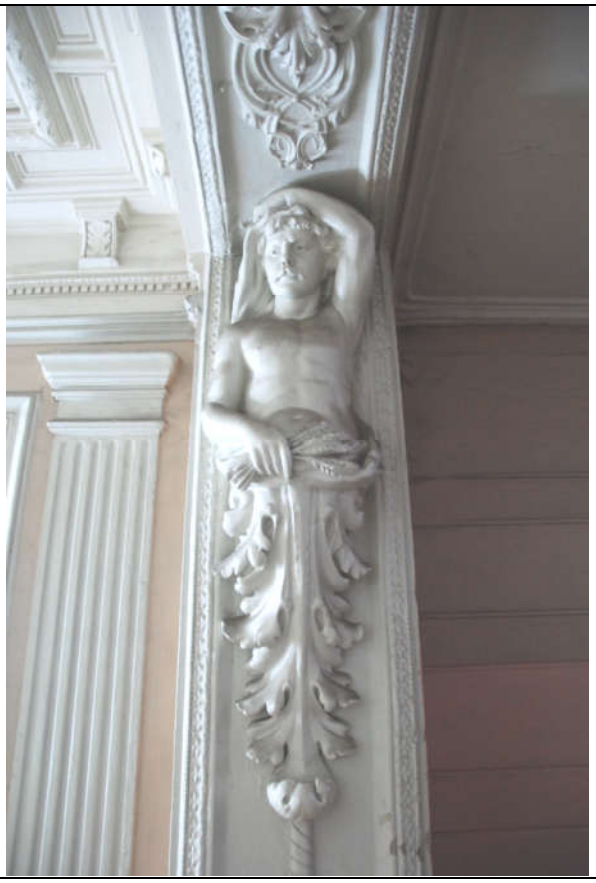

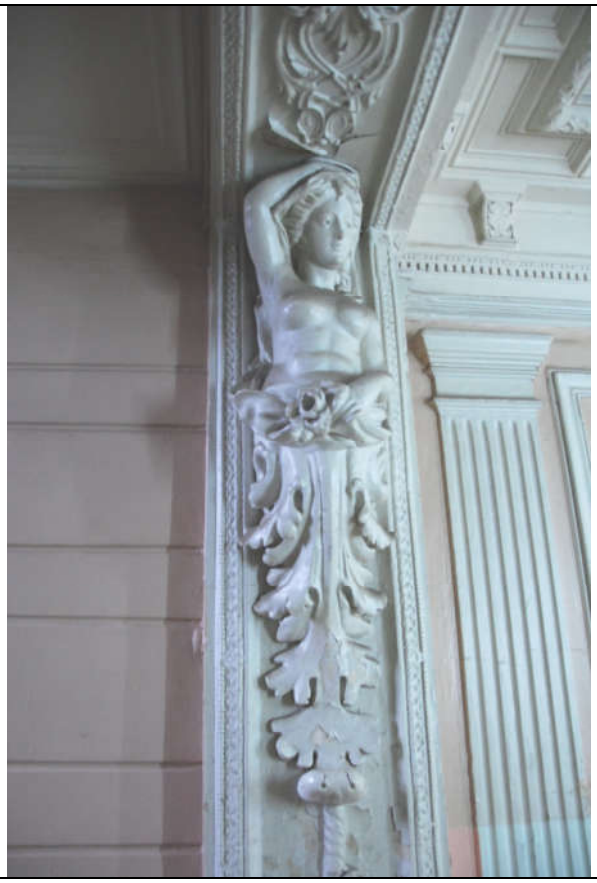

Були атланти та каріатиди на фасадах й інших будинків нашого міста. Однак, або ж ці будинки не збереглися до наших днів, або ж скульптури демонтували, як з будинку на розі вулиць Гоголя та Шульгіних.

ВАЗА НА ДАХУ БУДИНКУ

Ваза – це мала архітектурна форма, що доповнює архітектуру міських будівель, споруд, парків, площ і вулиць, і є елементом їх благоустрою, задовольняє художнім вимогам, а також є довговічною і економічною. На старих будівлях нашого міста вази можна побачити на парапетах.

Житловий будинок по вулиці Гоголя, 38. На чотирьох парапетах-стовпчиках на даху стоять вази. Ті вази, що по краях будинку, відрізняються від двох інших ваз по центру фасаду. У правому крилі будинку не зберігся парапет з вазою.

Будинок по вулиці Пашутінській, 44а На двох парапетах на даху стоять декоративні вази.

Будинок по вулиці Паученка, у якому сьогодні обласний краєзнавчий музей. На даху будівлі дві непомітні вази.

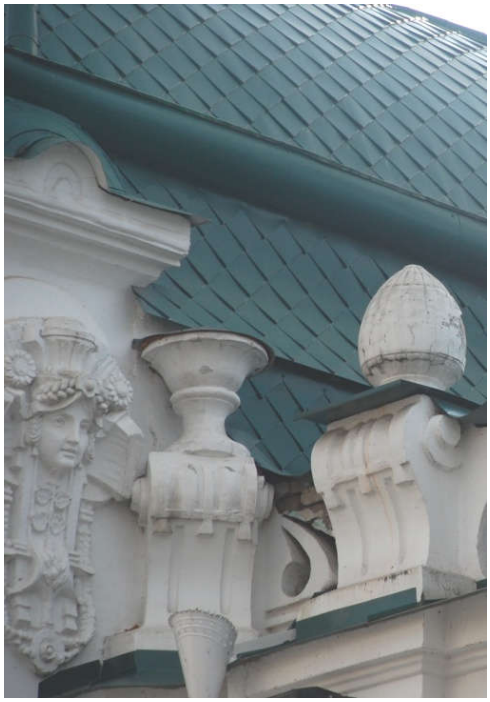

Будинок № 123 по вулиці Гоголя. На даху збереглися дві вази.

Будинок № 28 по вулиці Великій Перспективній, який належав купцю Савелію Барському. Місто орендувало його спершу під пошту, а потім, до 1916 року, тут квартирувала жіноча гімназія О.Н. Єфимовської. На цій фотографії, яка узята з віньєтки учителів та випускниць гімназії, бачимо на парапетах на даху будинку вази.

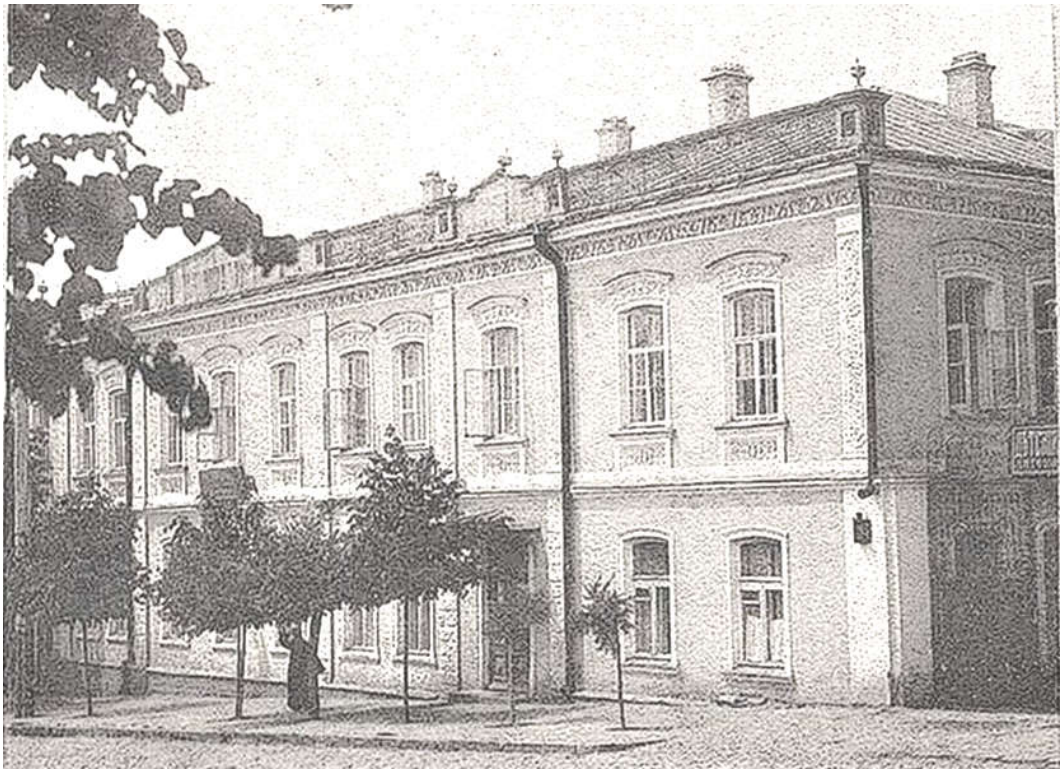

На цій фотографії, датованій 1903 роком, біля аттика на парапетах будівлі Зимового театру дві вази.

КАРТУШ З РОДОВИМ ГЕРБОМ

Ка́ртуш (фр. *cartouche*, італ. c*artoccio* - згорток) - скульптурна (ліпна) або графічна прикраса у вигляді декоративно обрамленого щита чи напіврозгорнутого згортка, на яких вміщують написи, герби, емблеми тощо. Подібні елементи прикрас збереглися на фасадах деяких будинків міста. Але не збереглося жодного герба на площинах картушів, вони були знищені після Жовтневого перевороту 1917 року.

Фасад будинку по вулиці Гоголя, 38 багатий на ліпнину. Окрім маскаронів, атлантів, каріатид і елементів рослинного орнаменту, прикрашають його і картуші. На аттику у центральні частині головного фасаду картуш, який вінчає голова лева, а по боках - факели. Картуші є і на сандриках над вікнами та над парадними дверима у правому крилі фасаду.

Будинок по вулиці Гоголя, 123. Над люкарнею – картуш, який перекреслює стрічка зверху униз. Не виключено, що це елемент гербу родини Єсипових, фундаторів цього будинку.

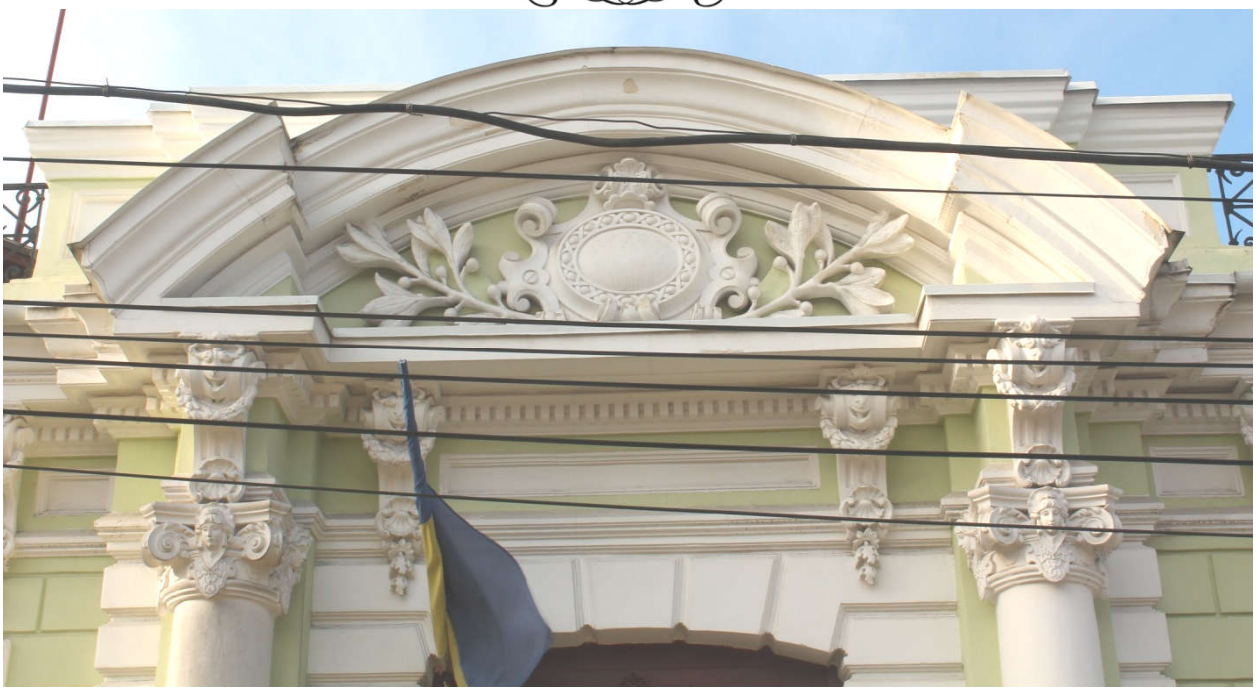

Картуш на аттику будинку по вулиці Садовського, у якому нині дитячий садок. Знаходиться картуш над вхідними дверима. Являє особою горизонтальний овал.

Будинок Долинських на розі вулиць Дворцової та Садовського. Над вікнами другого поверху картуші з стрічкою.

Будинок Барського по вулиці Великій Перспективній. Між каріатидами над входом до будинку картуші у вигляді трикутного щита із крилами уверху.

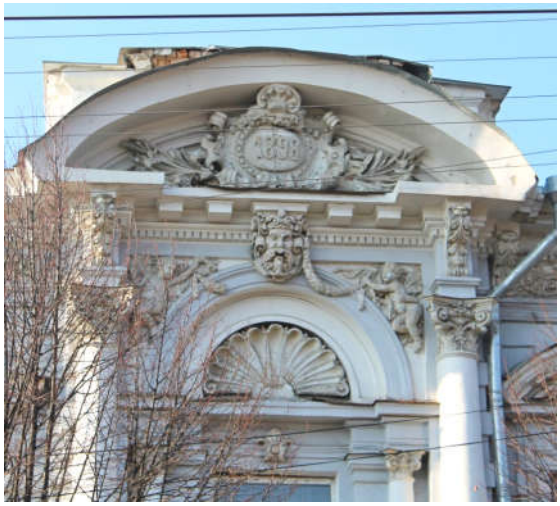

На аттику будинку купця Савелія Барського по вулиці Великій Перспективній овальний горизонтальний картуш, у якому зазначений рік спорудження будівлі – 1898.

На будинку поштамту по вулиці Гоголя картуш над вікном між каріатидами на другому поверсі.

Будинок по вулиці Шульгіних, 2. Картуші над сімома вікнами головного фасаду

ДАТА СПОРУДЖЕННЯ - НА ФАСАДІ

На кількох будинках міста, які були споруджені до 1917 року, позначена дата їх введення в експлуатацію. Зокрема, це будинок № 28 по вулиці Великій Перспективній. На його двох аттиках значиться дата «1898».

По вулиці Чміленка, у кварталі між вулицями Пашутінською та Тарковського, знаходиться будинок №73, на аттику якого цеглою викладена дата побудови – 1909 рік. Будинок неатрибутований.

На кількох будинках міста збереглися мармурові дошки з позначенням прізвища архітектора та дати спорудження. Такі таблички практикував кріпити на фасадах своїх будівель технік Г.І. Зусман. Ці таблички збереглися на будинку на розі вулиць Верхньої Биковської та Великої Перспективної, на будинку № 2а у провулку Поліцейському (нині Декабристів), на будинку на розі вулиць Преображенської та Пашутінської, відомому як готель «Рига», та на будинку № 57 по вулиці Карпи, який належав Уляні Сахаровій.

Будинок № 82 по вулиці Верхній Биковській. У лівій частині фасаду табличка з текстом, що цей будинок побудував у 1912 році технік Г.І. Зусман.

Двоповерховий будинок по вулиці Карпи, 57, відомий як будинок дружини купця Уляни Сахарової. З лівої сторони на головному фасаді про це нагадує пам’ятна дошка. Будинок неатрибутований.

На фасаді цього будинку на розі вулиць Пашутінської та Преображенської, зі сторони вулиці Пашутінської, була табличка з білого мармуру із текстом, що цей будинок у 1909 році збудував технік Г.І. Зусман.

Двоповерховий будинок у провулку Декабристів, 2а. У правій частині головного фасаду, правіше арочного проїзду на стіні вмонтована мармурова табличка з текстом, що цей будинок у 1909 році збудований техніком Г.І. Зусманом.

Інженер–архітектор А.А. Вайсенберг вказав своє прізвище на табличці, яка прикріплена на стіні будинку №59 по вулиці Михайлівській. Нам не доводилося поки що зустрічати серед авторів креслень старих будинків це прізвище. Можемо припустити, що це був брат знаменитого єлисаветградського лікаря і антрополога Самуїла Абрамовича Вайсенберга.

На мармуровій табличці зазначена дата «1910 рік». Газета «Голос Юга» у номері за 23

березня 1910 року повідомляла: *«Третього дня на Михайлівській вулиці відбулося закладання будинку для безплатного хедера товариства для забезпечення євреїв зразковими хедерами. Будівля будується у 2 ½ поверхи».* Хедер - початкова релігійна школа.

З історичної довідки, складеної викладачами школи № 24, у 1917-18 роках у будинку був центр єврейської молодіжної організації, у 1918-26 роках – єврейський будинок профтехосвіти. Потім єврейська школа № 10, яка з 1936-го стала загальноосвітньою, у 1930-ті роки була єдина єврейська школа у місті. З 1955 року у будинку базується школа № 24. У 1961 році до старої будівлі здійснили добудову основного корпусу. Тож сьогодні хедер Вайсенберга складає частину будинку школи.

Архитекторъ
А. А. Вайсенбергъ
принимаетъ всевозможныя
архитектурныя работы.
Московская улица соб. домъ.

Оголошення в газеті «Голос Юга», жовтень 1911 року

Провулок Декабристів, 15. Колишній пасаж Пашутіна. На стіні у правому крилі була мармурова табличка з датою побудови та прізвищем архітектора.

За радянської влади на фасадах багатьох новобудов міста будівельники залишали дату їх спорудження. Приміром, як на будинку № 96 по вулиці Чміленка.

ПРИБУДИНКОВІ СТОВПЧИКИ

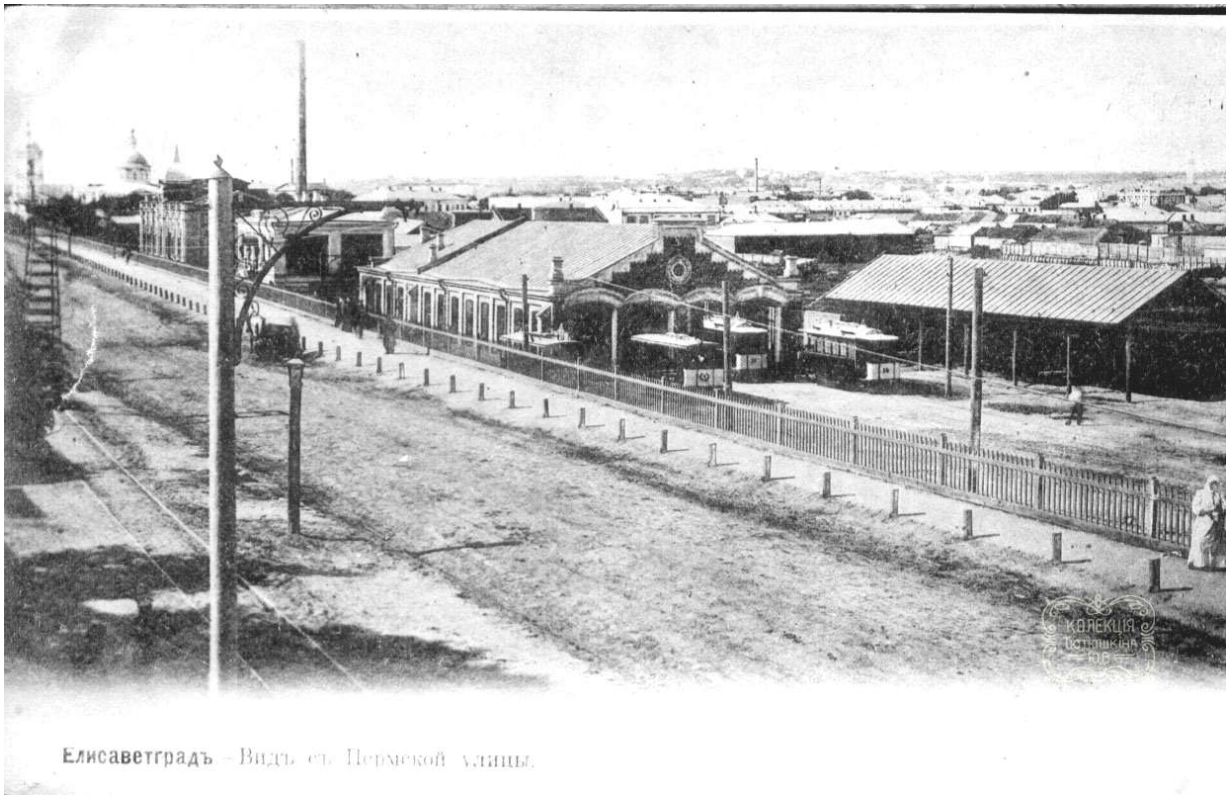

Будинок № 57 по вулиці Карпи вирізняється серед одно- та двоповерхової забудови старого міста тим, що тротуар перед ним від проїжджої частини вулиці відділяють кам'яні стовпчики. Вони мали стати на заваді кінним екіпажам наїхати на тротуар та травмувати пішоходів, які йшли вздовж дороги, чи на будинок і пошкодити його.

Такі стовпчики почали з'являтися в Єлисаветграді у XIX столітті, коли основним міським транспортом були кінні екіпажі, а вулиці міста не достатньо широкими для проїзду двох підвід чи карет.

Вищезгаданий будинок належав родині відомого єлисаветградського фотографа Ізраїля Бриля. З двох сторін головного фасаду будинку влаштовані двері парадних входів. Навпроти них, мов постові, - по два тесані з граніту стовпчики, які були перешкодою для гужового транспорту. Поставлені вони, щоб транспорт не заїхав на тротуар і не травмував людей, які виходили з будинку.

На клумбі перед будинком № 15 по вулиці Ровенській п’ять гранітних стовпчиків, як ледве виглядають з землі.

Такі ж три стовпчики і перед будинком № 9 по цій же вулиці зберігають пам’ять про колишні кінні екіпажі.

Біля чотириповерхового будинку побудови радянських часів на розі вулиць Єгорова та Пашутінської зберігся один кам'яний стовпчик, який сантиметрів на двадцять виглядає з землі.

На тротуарі перед будинком № 76 по вулиці Архангельській стоять два гранітні стовпчики, один з яких зруйнований на рівні тротуару, а інший похилився після наїзду колеса вантажного автомобіля.

По вулиці Покровській перед двома будинками збереглися гранітні стовпчики. Перед будинком № 18 - їх три, а перед будинком № 26 – два.

Звичайно, ми згадали не усі кам'яні стовпчики, які збереглися на вулицях міста. З поштових листівок з краєвидами Єлисаветграда, які були випущені до 1917 року, ми бачимо, що у місті на центральних вулицях та площах були обмежувальні захисні тесані з граніту стовпчики.

На цій поштовій листівці Петрівська вулиця. Проїжджу частину від Базарної площі відділяє ряд кам'яних стовпчиків, які вкопані на відстані близько метра один від одного. На місці цієї площі нині сквер ім. Шевченка та пам'ятник Кобзарю.

На цій поштовій листівці Велика Перспективна вулиця, проїжджу частину якої від бульвару відділяє ряд стовпчиків висотою до півметра.

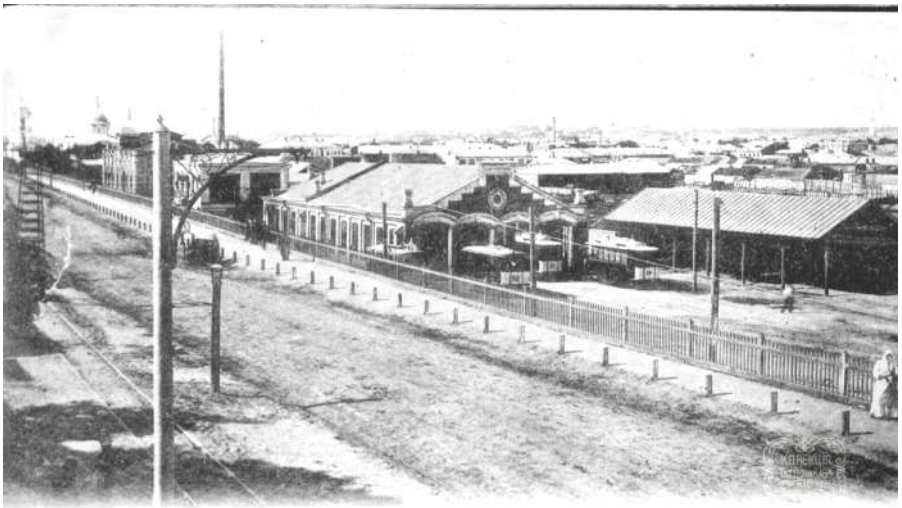

Елисаветградъ

Вулиця Верхня Пермська. Від перехрестя з вулицею Великою Перспективною вздовж будинку Камінського (зараз корпус факультету фізичного виховання педуніверситету), трамвайного депо, (на його місці стадіон) і аж до синагоги (до останнього часу у цій будівлі був хлібозавод) проїжджу частину від тротуару відділяв ряд кам'яних стовпчиків.

Вулиця Олександрівська (Тарковського), перед перехрестям з вулицею Московською (Чміленка). Вздовж тротуару ряд стовпчиків.

Вулиця Велика Перспективна, зліва відділення державного банку, справа бульвар, який відділяють від проїжджої частини стовпчики.

Вулиця Велика Перспективна. Справа будинок Савелія Барського, який він здавав під пошту, а потім під жіночу гімназію О.Н. Єфимовської. Вздовж дороги та тротуару – стовпчики.

Для нотаток

Невесьолов Сергій
Поліщук Володимир
Сємічова Валентина

АРХІТЕКТУРНЕ ОБЛИЧЧЯ МІСТА
Частина перша

Комп'ютерна верстка *В.В. Поліщук*
Дизайн обкладинки *О.С. Ротар*
Технічний редактор *Н.М. Ротар*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку 15.02.2020 р.
Формат . Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк – лазерний.
Наклад 100 прим. Вид. №150220. Зам. №150220